UMBERTO ECO (n. 1932) — scriitor italian contemporan, autor de romane, eseuri, tratate academice şi cărţi pentru copii. Profesor de semiotică la câteva dintre cele mai celebre universităţi europene şi americane, Umberto Eco a abordat din această perspectivă aspecte cruciale ale culturii zilelor noastre. Prin opera sa academică, Eco este socotit unul dintre cei mai de seamă gânditori contemporani, iar eseurile sale, scrise cu un umor şi o ironie nestăvilite, sunt adevărate modele ale genului. Strălucitoarea sa operă romanescă, începută în 1980 cu *Numele trandafirului,* este renumită pentru subtilele ei jocuri de limbaj, ca şi pentru abundenţa simbolurilor şi aluziilor culturale.
OPERE PRINCIPALE: *Opera deschisă* (1962, trad. rom., 1969); *Tratat de semiotică generală* (1975, trad. rom., 1982); *Lector in fabula* (1979, trad. rom., 1991); *Numele trandafirului* (1980, trad. rom., 1984); *Pendulul lui Foucault* (1988, trad. rom., 1991); *Limitele interpretării* (1990, trad. rom., 1995); *Insula din ziua de ieri* (1994, trad. rom., 1995); *Cinci scrieri morale* (1997, trad. rom., 1998); *Baudolino* (2000, trad. rom., 2001).

UMBERTO ECO

CINCI SCRIERI MORALE

Traducere din italiană de GEO VASILE

HUMANITAS
BUCUREŞTI
Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României ECO, UMBERTO
Cinci scrieri morale / Umberto Eco; trad.: Geo Vasile. Bucureşti: Humanitas, 2005
ISBN 973-50-0882-3 I. Vasile, Geo (trad.) 821.131.1-31=135.1
UMBERTO ECO
CINQUE SCRITTI MORALI
© R.C.S. Libri S.p.A. — Milano Bompiani 1997
© HUMANITAS, 2005, pentru prezenta ediţie românească
EDITURA. HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. - CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro
ISBN 973-50-0882-3

INTRODUCERE

Scrierile adunate aici au două trăsături în comun. Sunt înainte de toate ocazionale, căci au apărut fie sub forma unor conferinţe, fie ca articole despre probleme de actualitate. Şi, în ciuda diversităţii tematice, au un caracter etic, referindu-se adică la ceea ce ar fi bine să facem, la ceea ce n-ar trebui, sau la ceea ce nu se poate face nici în ruptul capului.
Dat fiind caracterul lor ocazional, mi se pare neapărat necesar să lămuresc în ce împrejurări au fost scrise, altfel existând riscul să fie prea puţin justificate.
Gânduri despre război a fost publicat în *La Rivista dei Libri,* 1 aprilie 1991, în timpul războiului din Golf.
Fascismul etern a fost rostit în versiune engleză la un simpozion organizat de departamentele de italiană şi franceză din cadrul Universităţii Columbia, pe 25 aprilie 1995, pentru a aniversa eliberarea Europei. A apărut ulterior sub titlul „Eternal Fascism" în *The New York Review ofBooks* (22 iunie 1995) şi a fost tradus în *La Rivista dei Libri,* iulie-august 1995, sub titlul „Totalitarism *fuzzi* şi Ur-Fascism" (versiune ce se deosebeşte de cea pe care o public aici doar prin câteva uşoare

îndreptări formale). Trebuie însă
ţinut seama că textul a fost conceput pentru un public de studenţi americani şi a fost rostit în zilele în care America era bulversată de atentatul din Okla-homa, precum şi de descoperirea faptului (deloc secret) că în Statele Unite existau organizaţii militare de extremă dreapta. Prin urmare, tema antifascismului căpăta conotaţii deosebite în acea împrejurare, iar reflecţia istorică urmărea să încurajeze o meditaţie asupra problemelor actuale din felurite ţări — conferinţa fiind apoi tradusă de ziare şi reviste în numeroase alte limbi. Faptul că mă adresam unor tineri americani explică de ce sunt furnizate informaţii şi precizări aproape şcolăreşti despre evenimente pe care cititorul italian ar trebui să le cunoască, şi de ce am dat citate din Roosevelt, am făcut referire la antifascismul american, sau am insistat asupra întâlnirii euro-americane din zilele eliberării.
Despre presă este o expunere prezentată în cursul unor seminarii organizate de Senat (preşedinte Carlo Scognamiglio), în faţa unor membri ai Senatului şi a directorilor celor mai importante cotidiene italiene, participanţi la vasta discuţie ce a urmat. Textul a fost publicat ulterior prin grija aceluiaşi Senat în *întâlnirile de studiu de la Palazzo Giustiniani. Presa şi lumea poiitică azi,* Roma, Tipografia del Senato, 1995, care conţine şi intervenţiile lui Carlo Scognamiglio, Eugenio Scalfari, Giulio Anselmi, Francesco Tabladini, Silvano Boroli, Walter Veltroni, Salvatore Carruba, Darko Bratina, Livio Caputo şi Paolo Mieii.
Când intră în scenă celălalt reproduce un răspuns al meu către cardinalul Martini în cursul unui schimb de patru scrisori, organizat şi publicat de revista *Liberal.* Respectivul epistolar a apărut apoi într-o căr-
ţulie *{Ce crede cel ce nu crede?,* Roma, Atlantide Editoriale, 1996). Textul meu răspunde la întrebarea pe care mi-o adresase cardinalul Martini: „Pe ce îşi reazemă certitudinea şi imperativul moral cel ce nu recurge, spre a-şi fundamenta absolutul etic, nici la *principii metafizice* (sau la valori transcendente, în orice caz) şi nici la *imperative categorice* universal valabile?" Pentru contextul dezbaterii fac trimitere, fireşte, la cărţulia citată care cuprinde atât notele, cât şi intervenţiile lui Emanuele Severino, Manlio Sga-lambro, Eugenio Scalfari, Indro Montanelli, Vittorio Foa şi Claudio Martelli.
Migraţii, toleranţă şi intolerabil este un colaj. Primul paragraf reproduce prima parte dintr-o conferinţă rostită la 23 ianuarie 1997 în deschiderea dezbaterilor organizate de primăria oraşului Valencia asupra perspectivelor Mileniului trei. Al doilea este o traducere şi o adaptare a discursului introductiv la Forumul internaţional asupra intoleranţei, organizat la Paris de Academie Universelle des Cultures pe 26 şi 27 martie 1997. Al treilea a fost publicat cu titlul „Să nu ne întrebăm pentru cine bat clopotele" în ziarul *Repubblica,* cu ocazia sentinţei tribunalului militar din Roma împotriva lui Priebke.

Cjânduri despre război

Acest articol vorbeşte despre Război, cu R mare, un război „cald" şi purtat prin consensul explicit al naţiunilor, în forma pe care el o capătă în lumea contemporană. Şi fiindcă este oferit redacţiei în zilele în care trupele aliate au intrat în Kuwait City, se prea poate —

dacă nu vor exista lovituri de teatru — ca el să fie citit atunci când toată lumea va considera că războiul din Golf a obţinut un punctaj satisfăcător întrucât şi-a atins scopul pentru care a fost declanşat. în acest caz, a vorbi despre imposibilitatea şi zădărnicia războiului ar apărea ca o contradicţie, căci nimeni n-ar mai fi dispus să consi-dere zadarnică şi imposibilă o întreprindere care a permis obţinerea rezultatelor scontate. Şi totuşi reflecţiile care urmează *trebuie* să conteze, indiferent de cursul evenimentelor. Cu atât mai mult trebuie să conteze în cazul în care războiul permite dobândirea de rezultate „avantajoase", tocmai fiindcă acest lucru ar putea să ne convingă pe toţi că războiul ar fi încă, într-un anume context, o opţiune rezonabilă. Deşi e de datoria noastră să-1 negăm.

încă de la începutul războiului am ascultat sau citit felurite apeluri care reproşează „intelectualilor" că nu iau cuvenita poziţie faţă de această dramă.

Şi fiindcă respectiva majoritate care grăia sau scria astfel era de obicei reprezentată de intelectuali (în înţelesul sindical al termenului), se pune întrebarea din cine era formată minoritatea tăcută căreia i se cerea să ia cuvântul. Fireşte, era vorba de cei ce nu se pronunţaseră în chip „corect", optând pentru una din cele două părţi implicate. Dovadă că, zi de zi, dacă cineva se pronunţa altfel decât s-ar fi aşteptat altcineva, era stigmatizat ca intelectual trădător, adică aţâţător la război, filocapitalist, adică pacifist filoarab.

Gâlceava mediatică din cadrul majorităţii zgomotoase demonstra că învinuirile aduse de unii altora erau justificate. Susţinătorii necesităţii şi inevitabilităţii conflictului erau calificaţi drept intervenţio-nişti sadea; pacifiştii, în mare parte incapabili de a se sustrage sloganurilor şi ritualurilor de acum câteva decenii, îşi meritau în orice clipă acuzaţia de a dori capitularea unora pentru a premia beligeranta celorlalţi. Ca ritual de exorcizare, cine sprijinea conflictul trebuia să înceapă prin a afirma cât de crud era războiul, iar cel ce se opunea, trebuia să înceapă prin a afirma cât de crud era Saddam.

în fiecare din aceste cazuri am asistat cu sigu-.!. rânţă la o dezbatere între intelectuali profesionişti, iar nu la o exercitare a funcţiei intelectuale. Intelectualii, văzuţi ca o categorie, reprezintă un ansamblu foarte plin de nuanţe, după cum se ştie prea bine. Altfel stau însă lucrurile când defineşti „funcţia intelectuală". Aceasta constă într-un demers de identificare critică a acelor lucruri considerate suficient de apropiate de propriul concept de adevăr — şi poate fi efectuată de oricine, chiar şi de un margi-

nalizat ce se gândeşte la propria condiţie şi o exprimă într-un fel anume —, însă poate fi trădată de un scriitor care reacţionează la evenimente în chip pasional, renunţând la filtrul reflecţiei.

De aceea, spunea Vittorini, intelectualul nu trebuie să sune goarna revoluţiei. Şi asta nu pentru a se sustrage responsabilităţii unei opţiuni (pe care o poate face ca individ), ci fiindcă momentul acţiunii impune eliminarea oricăror nuanţe sau ambiguităţi (iată funcţia de neînlocuit a ceea ce se cheamă ***decision maker*** în orice instituţie), în timp ce funcţia intelectuală constă în a explora ambiguităţile şi a le aduce la lumină. Prima datorie a intelectualului este cea de a-şi critica tovarăşii de drum („a gândi" înseamnă a juca rolul de Greier Vorbitor[1]).

Se poate întâmpla ca intelectualul să prefere tăcerea din teama de a nu-i trăda pe cei cu care se identifică, crezând că, dincolo de erorile lor reale, de fapt ei urmăresc binele suprem pentru toţi. Tragică alegere, de care istoria e plină, şi pentru care, aşa cum s-a văzut, unii şi-au dat viaţa într-o luptă în care nu credeau, gândind că nu se poate tranzac-ţiona loialitatea în schimbul adevărului. Loialitatea însă este o categorie morală, în timp ce adevărul, una teoretică.

Ceea ce nu înseamnă că funcţia intelectuală este separată de cea morală. Decizia de a o exercita reprezintă o opţiune morală, cum tot o opţiune morală este cea a chirurgului de a decide incizia în carne vie pentru a salva o viaţă. Dar în clipa în care face incizia, chirurgul nu trebuie să aibă vreo emoţie,

[1] Personaj în *Pinocchio,* un fel de mentor critic al celebrei marionete de lemn (/;. *trad.).*

şi nici atunci când decide să închidă, deoarece n-are nici un rost să continue operaţia. Funcţia intelectuală poate să ducă şi la rezultate insuportabile din punct de vedere emoţional, *fiindcă uneori trebuie rezolvate probleme demonstrând că nu au rezolvare.* Este o opţiune morală să-ţi exprimi propria concluzie — sau să o treci sub tăcere (sperând că poate e greşită). Aceasta e drama celui ce, fie şi pentru o singură clipă, îşi atribuie sarcina de „funcţionar al umanităţii". Au fost multe reacţii ironice, chiar şi dinspre tabăra catolică, în privinţa poziţiei Papei, care a spus că nu trebuie să se ajungă la război, s-a rugat, a oferit soluţii alternative ce-au părut destul de limitate faţă de complexitatea evenimentelor. Pentru a-1 justifica, prieteni şi duşmani au conchis că bietul om nu-şi făcea decât meseria, deoarece n-ar fi putut să spună altceva. Aşa şi este. Papa (din propriul punct de vedere faţă de adevăr) şi-a exercitat funcţia intelectuală şi a spus că nu trebuie să se ajungă la război. Papa trebuie să spună că, dacă vrem să nu ieşim din litera Evangheliei, trebuie să întoarcem şi celălalt obraz. Dar ce mă fac dacă vor să mă omoare? „Descurcă-te," *ar trebui* să spună Papa, „e treaba ta" — şi cazuistica despre legitima apărare ar interveni apoi doar pentru a compensa fragilitatea omului, din care cauză nimeni nu e legat de exerciţiul eroic al virtuţii. Poziţia e atât de ireproşabilă încât, dacă (şi când) Papa mai adaugă ceva care poate fi înţeles ca o indicaţie practică, renunţă la propria funcţie intelectuală şi face opţiuni

politice (şi e treaba sa).
Dacă lucrurile stau aşa, comunitatea intelectuală, trebuie spus, nu a trecut sub tăcere în ultimii patru-
12

zeci şi cinci de ani problema războiului. Dimpotrivă, a vorbit, şi cu atât zel misionar, încât a schimbat radical felul în care omenirea vede războiul. Nicicând lumea nu a simţit mai acut întreaga oroare şi ambiguitate a ceea ce se-ntâmpla. Cu excepţia câtorva dementi, nimeni nu mai privea lucrurile în alb şi negru. Faptul că totuşi războiul a izbucnit e semn că discursul intelectualilor n-a avut decât un succes parţial, n-a fost suficient, n-a avut destul spaţiu istoric. Este vorba însă de un accident. Astăzi lumea priveşte războiul cu alţi ochi, cu totul altfel de cum putea să-1 privească la începutul veacului, iar dacă acum cineva ar mai vorbi despre frumuseţea războiului, ca singura igienă a lumii, locul său n-ar fi în istoria literaturii, ci în cea a psihiatriei. Cu războiul s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat şi cu delictul de onoare sau legea talionului: nu contează că nimeni nu le mai practică, contează că societatea le consideră un rău, cu toate că odinioară le considera un bine.
Dar acestea ar fi tot nişte reacţii morale şi emotive (şi-atunci morala însăşi poate accepta excepţii de la interdicţia de a ucide, tot aşa cum sensibilitatea colectivă poate accepta orori şi jertfe care să garanteze un bine major). In schimb, există un fel mai radical de a concepe războiul în termeni pur şi simplu formali, de coerenţă internă, reflectând asupra condiţiilor de înfăptuire posibilă, pentru a ajunge la concluzia că nu se mai poate declara război deoarece existenţa unei societăţi a informaţiei instantanee şi a transporturilor rapide, a emigraţiei intercontinentale continue, racordată la noua tehnologie de luptă,
13
a făcut războiul imposibil şi iraţional. Războiul contravine chiar raţiunilor pentru care a fost inventat. Care a fost în decursul veacurilor scopul unui război? Se purta un război pentru a înfrânge adversarul, astfel încât să se obţină un beneficiu de pe urma pierderilor lui, iar intenţiile noastre — de. a acţiona într-un anume fel, pentru a dobândi un anume rezultat — să se realizeze tactic şi strategic, făcând imposibile intenţiile adversarului. In acest scop erau aruncate în joc toate forţele de care se dispunea, în fine, jocul avea loc între noi şi adversar. Neutralitatea celorlalţi, faptul că războiul nostru nu i-ar fi deranjat (şi că într-o anumită măsură le-ar fi îngăduit să tragă un ce profit), era condiţia necesară pentru libertatea noastră de mişcare. Nici chiar „războiul absolut" al lui Clausewitz[1] n-a putut să se sustragă acestor restricţii.
Abia în veacul nostru s-a născut noţiunea de „război mondial", capabil să poată antrena şi societăţi situate în afara istoriei precum

triburile polineziene. Datorită descoperirii energiei atomice, a televiziunii, a transporturilor aeriene, ca şi o dată cu naşterea diferitelor forme de capitalism multinaţional, au fost întrunite câteva condiţii de imposi-., bdlitate a desfăşurării războiului.

1. Armele nucleare au convins pe toată lumea că un conflict atomic n-ar avea învingători, ci doar

[1] Karl von Clausewitz (1780-1831), general prusac şi teoretician militar. A scris lucrări de istorie şi teorie militară, cea mai cunoscută fiind *Despre război. A* participat cu grad de colonel la bătălia de la Waterloo. între 1818 şi 1830 a condus Academia de Război din Berlin, iar apoi a fost numit şeful sta-tului-major al armatei prusace *(n. red.).*

un singur învins: planeta. Dar dacă la început ne-am dat seama că războiul atomic este antieco-logic, ne-am convins ulterior că orice război anti-ecologic este atomic şi că, în fine, orice război nu poate fi decât antiecologic. Cine aruncă bomba atomică (sau cine poluează marea) declară război nu numai ţărilor neutre, ci pământului în integralitatea sa.

2. Războiul nu se mai duce între două tabere distincte. Scandalul jurnaliştilor americani de la Bagdad e similar cu scandalul, de dimensiuni cu mult mai mari, a milioane de musulmani filoirakieni care trăiesc în ţările aliate Irakului. în războaiele de altădată potenţialii duşmani erau închişi (sau masacraţi), un compatriot aflat pe teritoriul duşman care împărtăşea cauza adversarului era, la sfârşitul războiului, spânzurat. Dar războiul nu mai poate re-prezenta o confruntare directă tocmai din cauza naturii specifice capitalismului multinaţional. Faptul că Irakul a fost înarmat de industriile occidentale nu este întâmplător. Capitalismul matur are tendinţa să se sustragă controlului exercitat de orice stat. Când guvernul american acuză companiile de televiziune că fac jocul duşmanului, el se crede încă victima unui complot al cercurilor filocomu-niste; în contrapartidă, companiile de televiziune îşi închipuie că îl întruchipează pe eroicul Hum-phrey Bogart care-1 face pe gangsterul nelegiuit să audă la telefon zgomotul rotativelor şi-i spune: „E presa, bătrâne, pe-asta n-ai cum s-o opreşti." Dar industria informaţiei nu urmăreşte altceva decât să vândă informaţii, eventual cât mai dramatice. Nu se poate spune că presa ar refuza să sune trâmbiţa

războiului, ci că este pur şi simplu ca o pianină mecanică ce reproduce o melodie transpusă anterior pe cilindrul său. Aşa se face că în războiul de acum duşmanul se află în spatele frontului oricăreia dintre tabere, lucru pe care nici un Clausewitz nu l-ar fi putut accepta.

3. Chiar dacă mijloacelor de informare li s-ar pune căluş, noile tehnologii de comunicare ar permite circulaţia neîngrădită a informaţiilor, pe care nici măcar un dictator nu le poate opri, fiindcă până şi el foloseşte infrastructuri tehnologice minime, de. care nu

se poate dispensa. Acest flux de informaţie preia funcţia pe care în războaiele tradiţionale o îndeplineau serviciile secrete: neutralizează orice acţiune neaşteptată — şi nu se poate vorbi de război dacă adversarul nu ajunge să fie luat prin surprindere. Războiul produce o cunoaştere generalizată a duşmanului. Dar informaţia face ceva în plus: acordă permanent cuvântul adversarului (deşi scopul oricărei politici belice e cel de a bloca propaganda adversă) şi îi demoralizează pe cetăţenii părţilor combatante în raport cu propriul lor guvern (în timp ce Clausewitz preciza că victoria este condiţionată de coeziunea morală a tuturor combatanţilor). Toate războaiele din trecut mizau pe principiul conform căruia cetăţenii, considerându-le drepte, ar fi dorit cu orice preţ să nimicească inamicul. Acum însă informaţia nu numai că face să se clatine încrederea cetăţenilor, ci îi pune şi la grea încercare în faţa morţii duşmanilor — un fapt care nu mai este ceva îndepărtat şi vag, ci vizibil şi insuportabil.

16

4. Toate acestea interacţionează cu faptul că, în termenii lui Foucault[1], puterea nu mai e monolitică şi uniconceptuală: este difuză, pe parcele, într-o continuă aglutinare şi destrămare de consensuri. Războiul nu mai pune faţă-n faţă două patrii, ci face să se confrunte forţe nelimitate. In acest joc fiecare centru de putere trage foloase, dar pe cheltuiala celorlalte. Dacă războiul din trecut îi îmbogăţea pe negustorii de tunuri, câştig care făcea să treacă neobservat blocajul provizoriu al unor schimburi comerciale, noul război, pe lângă faptul că îi îmbogăţeşte pe negustorii de tunuri, provoacă o criză (pe tot mapamondul) în industriile de transport aerian, divertisment şi turism, şi chiar în mass-media (care pierd publicitate comercială), şi în general în toată industria de lux — osatura sistemului —, de la piaţa imobiliară până la cea de automobile. Ştirea despre declanşarea unui război a făcut să salte cotaţiile la Bursă, dar după o lună aceleaşi cotaţii de la Bursă au continuat să crească o dată cu primele zvonuri de pace. Nici vorbă de „cinism" în primul caz, sau de virtute, în al doilea caz. Bursa înregistrează oscilaţiile jocului puterilor. în război, unele puteri economice se află în competiţie cu altele, iar logica înfruntării lor e mai presus de logica puterilor de la nivelul naţional. Dacă industria consumului de stat (cum este armamentul) are nevoie de tensiune, cea a consumului individual are nevoie de fericire. Conflictul se joacă în termeni economici.

[1] Foucault, Michel (1926-1984) filozof francez, celebru mai ales prin lucrările sale din anii '60, între care amintim *Les mots et les choses, une archeologie des sciences* ***humaines*** *— Cuvintele şi lucrurile, o arheologie a ştiinţelor omeneşti {n. trad.).*

17

5. Din perspectiva celor arătate, dar şi din alte motive, războaiele nu mai seamănă, ca cele de odinioară, cu un sistem inteligent „în serie", ci cu un sistem inteligent „în paralel". Un sistem inteligent în

serie, folosit, de pildă, pentru a construi maşini capabile să traducă sau să extragă inferenţe din unele date informative, este dotat de programator astfel încât să ia, pe baza unui număr finit de reguli, decizii succesive, fiecare dintre ele fiind dependentă de o evaluare a deciziei precedente, urmând o structură arborescentă, alcătuită dintr-o serie de disjuncţii binare. Vechea strategie războinică proceda astfel: dacă inamicul şi-a deplasat trupele spre est, atunci trebuie să-i prevăd intenţia de a porni ulterior spre sud; în acest caz, după aceeaşi logică, eu o să-mi deplasez trupele pe direcţia nord-est, spre a-i tăia calea prin surprindere. Regulile inamicului erau şi ale noastre, şi fiecare, la rândul său, putea să ia o hotărâre, ca într-o partidă de şah.
In schimb, un sistem în paralel încredinţează fiecărei celule dintr-o reţea decizia de a se acomoda într-o configuraţie finală conform unei distribuţii de sarcini pe care operatorul nu o poate hotărî sau prevedea dinainte, deoarece reţeaua se confruntă cu *nişte reguli pe care nu le-a mai primit, se automo-difică pentru a găsi soluţia, şi nu face deosebire între reguli şi date. Adevărul e că se poate controla un asemenea sistem (zis şi „neoconexional" sau „cu reţele neuronale"), controlând răspunsul dat prin răspunsul aşteptat şi reajustând sarcinile prin experimente succesive. Dar aceasta impune mai întâi ca operatorul să aibă timp, apoi să nu existe doi operatori concurenţi care să distribuie sarcinile re-

ciproc contradictoriu şi, în fine, ca fiecare celulă a reţelei „să reacţioneze" ca o celulă şi nu ca un operator, adică să nu ia decizii care să decurgă din inferenţe făcute pe baza comportamentului operatorilor şi, mai ales, care să nu aibă interese străine de însăşi logica reţelei. Pe de altă parte, într-un sistem de segmentare a puterii, fiecare celulă reacţionează după propriile interese, străine atât de cele ale operatorului, cât şi de tendinţele autodinamice ale reţelei. Prin urmare, dacă — fie şi ca metaforă — războiul e un sistem neoconexional, el evoluează şi se stabilizează independent de voinţa celor doi combatanţi. Interesant e felul cum, explicând funcţionarea unei reţele neuronale, Arno Penzias *(Cum să trăim într-o lume High-Tech,* Milano, Bompiani, 1989, pp. 107-108) foloseşte o metaforă războinică: „Se ştia că fiecare neuron în parte devenea din punct de vedere electric activ («împuşca»), dacă era stimulat prin cablurile sale de *input* (numite *dendrite)* fin ramificate. în momentul «împuşcăturii» un neuron emite semnale electrice de-a lungul unei serii de cabluri de *output* (numite *axoni)...* Şi, întrucât «împuşcătura» fiecărui neuron depinde de activitatea multor altora, nu există nici o modalitate simplă pentru a calcula ce şi când ar trebui să aibă loc. [...] Conform dispunerii caracteristice a conexiunilor sinaptice, fiecare simulare de reţea neuronală de o sută de neuroni îşi definea propriul ansamblu de posibile stări de

echilibru (dintr-un total de posibilităţi absolute de o mie de miliarde de miliarde de miliarde, sau IO^{30}). Ca sistem neoconexional, războiul nu mai e un fenomen în care calculul şi intenţia protagoniştilor pot să aibă vreo valoare. Ca urmare a multiplicării
19
puterilor intrate în joc, el se distribuie conform unor acomodări de sarcini imprevizibile. Prin urmare, există chiar posibilitatea să se încheie, iar acomodarea finală să fie prielnică unuia dintre combatanţi, dar în principiu, întrucât sfidează orice calcul decizional, el e pierdut pentru amândoi. Din cauza activităţii frenetice a operatorilor de control al reţelei, care primeşte impulsuri contradictorii, metafora noastră va sări în aer. Sfârşitul probabil al unui război este o confuzie generală. Vechiul război era ca o partidă de şah în care fiecare nu numai că putea să-şi propună să mănânce cât mai multe piese ale adversarului, ci mai ales să-1 conducă (speculând pe seama modului în care respectă regulile) la şah mat. în schimb, războiul contemporan este ca o partidă de şah în care ambii jucători (operând asupra aceleiaşi reţele) mănâncă piese de aceeaşi culoare (jocul nu mai e în alb şi negru, ci monocolor). El este un joc autofag.
Pe de altă parte, a afirma că un conflict s-a dovedit a fi avantajos pentru cineva la un moment dat, ar presupune identificarea avantajului obţinut „la un moment dat" cu avantajul final. Ar mai putea să fie însă invocat un moment final, dacă războiul ar mai fi, aşa cum îşi dorea Clausewitz, continuarea politicii cu alte mijloace (din care cauză războiul ar lua sfârşit atunci când s-ar ajunge la o stare de echilibru apt să îngăduie revenirea la politică). Dar în secolul nostru politica de după război va fi mereu şi în orice caz continuarea (cu orice mijloace) a premiselor impuse de război. Indiferent de ce curs va avea, după ce a provocat o feacomodare de sarcini care nu poate să corespundă pe deplin voinţei
20
combatanţilor, războiul se va prelungi într-o dramatică instabilitate politică, economică şi psihologică decenii în şir, care nu va putea produce decât o „politică războinică".
A fost oare vreodată altfel, ne întrebăm? E interzis să credem că Clausewitz n-a avut dreptate? Istoriografia reciteşte Waterloo ca pe o ciocnire armată între două posturi raţionale (deoarece a existat un rezultat), deşi Stendhal s-a priceput să-1 descifreze în termenii hazardului. Concluzia că războaiele clasice ar fi produs rezultate raţionale — un echilibru final — derivă din prejudecata hegeliană conform căreia istoria are o direcţie şi rezultatul unei medieri învederează teza şi antiteza. Nu există nici o dovadă ştiinţifică (sau logică) a faptului că structurarea bazinului Mediteranei în urma războaielor punice, sau cea a Europei în urma războaielor napoleoniene, ar trebui să fie pusă în legătură cu starea de echilibru. Ar

putea fi identificată cu o stare de dezechilibru care nu s-ar fi confirmat dacă n-ar fi existat războiul. Faptul că omenirea a recurs la război vreme de zeci de mii de ani ca la o rezolvare a stărilor de dezechilibru nu este mai convingător decât faptul că în aceeaşi perioadă omenirea s-a decis să-şi rezolve dezechilibrele psihologice recurgând la alcool sau substanţe cu acelaşi efect devastator.
Şi-aici se potriveşte argumentul tabu-ului. Mo-ravia îl sugerase la vremea sa: dacă după câteva secole omenirea a decis să introducă tabu-ul incestului, dându-şi seama că endogamia exagerată dădea roade negative, s-ar putea să fi ajuns în punctul în care aceeaşi omenire simte nevoia instinctivă să declare tabu războiul. I s-a răspuns, în mod realist, că un
21
tabu nu este „proclamat" printr-o decizie morală sau intelectuală, ci se formează de-a lungul mileniilor în străfundurile nepătrunse ale conştiinţei colective (din acelaşi motive din care o reţea neuronală ar putea să ajungă de una singură, în cele din urmă, la o stare de echilibru). Cu siguranţă, un tabu nu este proclamat: se autoproclamă. Există însă accelerări temporale de creştere. Pentru a-şi da seama că împreunarea cu mama sau cu sora bloca schimbul dintre grupuri, a fost nevoie de zeci de mii de ani — tot astfel se pare că a fost nevoie de mult timp pentru ca omenirea să discearnă o relaţie de cauză şi efect între actul sexual şi graviditate. în schimb, pentru a sesiza că în caz de război companiile aeriene trag obloanele, au fost de ajuns două săptămâni. Aşadar, este compatibil cu îndatorirea intelectuală şi cu bunul-simţ să semnalăm necesitatea unui tabu, pe care de altfel nimeni n-are căderea să-1 proclame şi să-i fixeze termenele de împlinire.
Este o îndatorire intelectuală să proclamăm absurditatea războiului. Chiar dacă n-ar exista o soluţie alternativă. La rigoare, să amintim că veacul nostru a cunoscut o *excelentă* alternativă a războiului, şi anume războiul „rece". Deşi a constituit un prilej de grozăvii, nedreptăţi, intoleranţă, conflicte locale, teroare difuză, istoria va trebui în cele din urmă să admită că el a fost o soluţie foarte umană şi procentual blândă, care a avut chiar învingători şi învinşi. Dar nu e de competenţa funcţiei intelectuale să declare războaie reci.
Ceea ce unora li s-a părut a fi tăcerea intelectualilor în privinţa războiului, a fost poate doar teama de a vorbi la cald prin mass-media, aceasta şi da-
22
torită faptului că mass-media face parte din război şi instrumentele sale, şi deci e periculos să fie considerate teritoriu neutru. înainte de toate însă, mass-media mizează pe alte perspective de timp decât reflecţia. Funcţia intelectuală este totdeauna anticipatoare (a ceea ce ar putea să aibă loc) sau reacţionează cu întârziere (despre ceea ce a avut loc); rar despre ceea ce se întâmplă, din motive de ritm,

căci evenimentele sunt totdeauna mai rapide şi mai presante decât reflecţia asupra celor întâmplate. De aceea Cosimo Piovasco di Rondo[1] se mutase în copaci: nu pentru a se sustrage datoriei intelectuale de a-şi înţelege şi împărtăşi propriul timp, ci pentru a-1 înţelege şi împărtăşi mai bine.
Dar chiar şi atunci când se retrage în zone de tăcere tactică, reflecţia despre război impune în cele din urmă ca această tăcere să se manifeste cu glas tare: cu conştiinţa contradicţiilor unei proclamări a tăcerii, a puterii persuasive a unui act de neputinţă, a faptului că meditaţia nu scuteşte de asumarea unor răspunderi individuale. Dar prima datorie este aceea de a spune că războiul astăzi anulează orice iniţiativă umană, şi chiar sfârşitul său aparent (împreună cu izbânda aparentă a cuiva) nu poate opri jocul deja autonom de *sarcini* încâlcite în propria lor reţea. Fiindcă orice sarcină „povară fiind, împovărează, şi cu cât împovărează, atârnă mai tare de cineva... şi tinde şi să coboare, încât nivelul următor depăşeşte în josnicie punctul pe care îl atinge de fiecare dată... Povara nu poate fi nicicând satisfăcută"

[1] Personaj din romanul lui Italo Calvino *Baronul din copaci* ***(n. trad.).***

23

(Michelstaedteri). Această coborâre nu poate fi justificată, căci — în termenii drepturilor speciei — e mai condamnabilă decât un delict: e o risipă

M,' Carl° (1887-191°) Poet şi filozof italian, lucram ***U persuasiom e*** *la* ***Mtorica,*** apărută postum ca şi volumul de *Poesie (n. trad.).*

24

Fascismul etern

în 1942, la vârsta de zece ani, am câştigat primul premiu la *Ludi juveniles* (un concurs cu participare liberă, obligatorie pentru tinerii fascişti italieni — adică pentru toţi tinerii italieni). Compusesem cu îndemânare retorică pe tema: „Trebuie să murim pentru gloria lui Mussolini şi destinul nemuritor al Italiei?" Răspunsul meu fusese afirmativ. Eram un băiat isteţ.
După un an, în 1943, am descoperit înţelesul cuvântului „libertate". Voi povesti această întâmplare la sfârşitul expunerii mele. In acel moment „libertate" nu însemna încă „eliberare". Mi-am petrecut doi ani din copilărie printre SS, fascişti şi partizani, ce trăgeau unii într-alţii, şi-am învăţat cum să mă feresc de gloanţe. Ceea ce n-a fost rău ca exerciţiu.
în aprilie 1945 partizanii au pus stăpânire pe Milano. Două zile mai târziu au sosit în micul oraş unde locuiam. A fost un moment de bucurie. Piaţa din centru era plină de oameni care cântau şi fluturau steaguri, aclamându-1 zgomotos pe Mimo, căpetenia partizanilor din zonă. Mimo, fost şef de post îa jandarmerie, se dăduse cu badoglienii[1] şi-şi lăsase

[1] Mareşalul Badoglio (1871-1956), şef al statului-major, de-misionar în 1940 ca urmare a eşecului armatei italiene în Grecia,

un picior într-una din ciocniri. A apărut la balconul primăriei, ţinându-se în cârje, tras la faţă, a încercat să potolească mulţimea cu un gest. Eram şi eu acolo, aşteptând să-1 aud vorbind, deoarece toată copilăria îmi fusese marcată de marile discursuri istorice ale lui Mussolini, din care la şcoală învăţasem pe de rost pasajele mai însemnate. Tăcere. Mimo a vorbit, vocea răguşită abia dacă i se auzea. A spus: „Cetăţeni, prieteni. După atâtea jertfe dureroase... iată-ne împreună. Slavă celor căzuţi pentru libertate." Asta a fost tot. S-a întors de unde ieşise. Mulţimea striga, partizanii şi-au ridicat armele şi au tras în aer câteva salve de bucurie. Noi, băieţii, ne-am repezit să adunăm cartuşele, preţioase obiecte de colecţie, dar învăţasem şi faptul că libertatea cuvântului înseamnă eliberarea de retorică.

După câteva zile au apărut primii soldaţi americani. De fapt, afro-americani. Primul yankeu pe care l-am întâlnit era un negru, Joseph, care mi-a făcut cunoştinţă cu aventurile lui Dick Tracy şi ale lui Li'l Abner. Benzi desenate în culori şi care pe deasupra miroseau bine.

Unul dintre ofiţeri (maiorul sau căpitanul Muddy) era cazat în vila familiei a două colege de şcoală. Eram ca la mine acasă în grădina aceea unde câteva doamne se strângeau în jurul căpitanului Muddy, conversând într-o franceză aproximativă. Căpitanul Muddy avea o bună educaţie superioară şi se descurca puţin în franceză. Aşa se face că prima mea imagine cu eliberatori americani, după atâtea figuri palide în cămăşi negre, a fost cea a unui negru cult

formează noul guvern după căderea fascismului şi executarea lui Mussolini *(n, trad.).*

în uniformă galben-verde şi care spunea: *„Oui, merci beaucoup Madame, moi aussi faime le champagne..."* Din păcate şampania lipsea, în schimb prima mea *chewing-gum* am căpătat-o de la căpitanul Muddy, la care tot mestecam cât era ziua de lungă. Noaptea o puneam într-un pahar cu apă, ca să fie proaspătă a doua zi.

Prin mai am auzit vorbindu-se că războiul s-a sfârşit. Pacea m-a făcut să mă simt ciudat. îmi închipuisem că războiul permanent reprezenta condiţia normală pentru un tânăr italian. In lunile ce-au urmat, am aflat că Rezistenţa nu era doar un fenomen local, ci unul european. Am învăţat alte cuvinte, pe cât de noi, pe-atât de excitante, cum ar fi *„reseau", „maquis", „armie secrete", „Rote Kapelle",* „ghetoul din Varşovia". Am văzut primele fotografii ale Holocaustului şi i-am priceput înţelesul înainte de a cunoaşte cuvântul. Mi-am dat seama de ce grozăvii fusesem eliberaţi.

Există azi în Italia oameni care se întreabă dacă Rezistenţa a avut un impact militar real asupra mersului războiului. Pentru generaţia mea, chestiunea e nerelevantă: noi am priceput imediat însemnătatea morală şi psihologică a Rezistenţei.

Aveam toate motivele să ne mândrim că noi europenii n-am aşteptat

eliberarea cu braţele încrucişate. Cred că şi pentru tinerii americani care şi-au dat tributul de sânge pe altarul libertăţii noastre era important să ştie că în spatele frontului existau europeni care deja îşi făceau datoria.
Există azi în Italia indivizi care spun că mitul Rezistenţei era o minciună comunistă. Comuniştii, ce-i drept, au exploatat Rezistenţa ca pe o proprietate

personală, de vreme ce jucaseră un rol principal; deşi eu îmi aduc aminte de partizani cu eşarfe de culori diferite.
îmi petreceam nopţile lipit de radio — cu ferestrele închise, micul spaţiu din jurul aparatului în bezna generală era singurul halou luminos — ascultând mesajele pe care Radio Londra le transmitea partizanilor. Mesaje obscure şi totodată poetice („Soarele încă răsare", „Trandafirii vor înflori") şi, în cea mai mare parte, „mesaje pentru doamna Fran-chi". Cineva mi-a şoptit că Franchi era şeful unuia din cele mai puternice grupuri clandestine din nordul Italiei, un bărbat al cărui curaj intrase în legendă. Franchi a devenit eroul meu. Franchi (al cărui nume adevărat era Edgardo Sogno) era un monarhist, un anticomunist înrăit care după război s-a aliat cu unele grupări de extremă dreapta, fiind acuzat de colaborare la o lovitură de stat reacţionară. Dar ce contează? Sogno[1] continuă să rămână visul copilăriei mele. Eliberarea a fost o realizare comună a unor oameni de diverse orientări.
Există azi în Italia unele persoane care spun că războiul de eliberare a fost o perioadă tragică de dezbinare şi că acum avem nevoie de o reconciliere naţională. Amintirea acelor ani teribili ar trebui să fie reprimată. însă reprimarea provoacă nevroză. Dacă reconcilierea presupune compasiune şi respect pentru toţi cei care au luptat în războiul lor cu bună-credinţă, iertarea nu înseamnă uitare. Pot chiar să accept că Eichmann a crezut cu sinceritate în misiunea lui, dar asta nu mă face să spun: „Okay, îft-

[1] *sogno = vis,* în italiană *(n. rcd.).*

toarce-te şi fă mai departe tot aşa." Scopul nostru este acela de a reaminti ce s-a întâmplat şi de a afirma solemn că „ei" nu trebuie să mai facă niciodată aşa ceva.
Dar cine sunt „ei"?
Dacă ne gândim la guvernele totalitare care au dominat Europa înainte de al doilea război mondial, putem spune liniştiţi că ar fi greu de închipuit o revenire a lor în aceeaşi formă în împrejurări istorice diferite. Dacă fascismul lui Mussolini era fundamentat pe ideea unui lider carismatic, pe corporatism, pe utopia „destinului inevitabil al Romei", pe o ambiţie imperialistă de a cuceri noi teritorii, pe un naţionalism exacerbat, pe idealul unei întregi naţiuni înregimentate în cămăşi negre, pe respingerea democraţiei

parlamentare, pe antisemitism, atunci n-am nici o rezervă să admit că Alleanza Nazionale[1], născută din MSP, este neîndoielnic un partid de dreapta, dar are puţin de-a face cu vechiul fascism. Din aceleaşi motive, chiar dacă mă îngrijorează diversele mişcări filonaziste, active ici-colo prin Europa, inclusiv în Rusia, nu cred că nazismul, în forma lui originală, mai are puterea să reapară ca mişcare a unei întregi naţiuni.
Totuşi, chiar dacă regimurile politice pot fi răsturnate, iar ideologiile pot fi criticate şi dezminţite, în spatele unui regim şi al ideologiei sale există întotdeauna un anume fel de a gândi şi a simţi, o serie

[1] Partidul *Alleanza Nazionale,* condus de Gianfranco Fini, actual partid de guvernământ (n. *trad).*
[2] Movimento Sociale Italiano, partid constituit în 1946 din simpatizanţii regimului fascist; s-a aflat în centrul unor episoade tulburi din viaţa politică italiană în anii '70 *(n. trad.).*

de deprinderi culturale, o nebuloasă de instincte obscure şi pulsiuni impenetrabile. Prin urmare, mai există oare vreo altă fantomă care bântuie prin Europa (ca să nu mai vorbim de alte părţi ale lumii)?
lonesco a spus cândva că „numai cuvintele contează şi restul e vorbărie". Deprinderile lingvistice reprezintă adesea simptome importante ale unor sentimente neexprimate.
Aşa că daţi-mi voie să întreb de ce nu doar Rezistenţa, ci tot cel de-al doilea război mondial au fost caracterizate în toată lumea drept o luptă contra fascismului. Dacă recitiţi *Pentru cine bat clopotele* de Hemingway, veţi descoperi că Robert Jordan îşi identifică duşmanii cu fasciştii, chiar dacă se gândeşte la falangiştii spanioli.
îngăduiţi-mi să-i dau cuvântul lui Franklin De-lano Roosevelt: „Izbânda poporului american şi a aliaţilor săi va fi o izbândă contra fascismului şi capătul de drum al despotismului pe care acesta îl reprezintă" (23 septembrie 1944).
în vremea lui McCarthy[1], americanii care luaseră parte la războiul civil spaniol erau numiţi „antifascişti prematuri" — prin asta înţelegându-se că lupta împotriva lui Hitler în anii patruzeci era o .datorie morală pentru orice bun american, dar că lupta împotriva lui Franco prea devreme, în anii treizeci, era suspectă. De ce o expresie ca „Fascist pig" era întrebuinţată de radicalii americani chiar şi pentru a desemna un poliţist care nu era de acord cu

[1] Preşedinte al comisiei senatului SUA pentru reprimarea activităţilor antiamericane, de numele său e legată psihoza vânătorii de vrăjitoare din anii '50 şi, prin extensiune, violenţa poliţienească împotriva libertăţilor politice şi civile *(n. trad.).*

ceea ce fumau ei? De ce nu spuneau: „Porc Cagou-lard"[1], „Porc falangist"[2], „Porc ustaş"[3], „Porc Quisling"[4], „Porc Ante Pavelic", „Porc nazist"?
Mein Kampf este manifestul atotcuprinzător al unui program politic.

Nazismul avea o teorie a rasismului şi arianismului, o noţiune precisă despre *entartete Kunst,* adică „arta degenerată", o filozofie a voinţei de putere şi a *Ubermensch*[5]*.*
Nazismul era făţiş anticreştin şi neopăgân, în acelaşi fel în care acel Diamat (versiunea oficială a marxismului sovietic) al lui Stalin era evident materialist şi ateu. Dacă prin totalitarism se înţelege un regim care subordonează toate actele individuale statului şi ideologiei sale, atunci de bună seamă nazismul şi stalinismul erau regimuri totalitare.
Fascismul a fost cu siguranţă o dictatură, dar nu era pe deplin totalitar, nu atât datorită blândeţii sale, cât din cauza slăbiciunilor filozofice ale ideologiei sale. în ciuda a ceea ce îndeobşte se crede, fascismul italian nu avea o filozofie. Articolul despre fascism

[1] *Cagoulards:* membri ai organizaţiei franceze subversive de extremă dreapta, *La Cagoule,* apărută în 1936. Intre diversele acte de terorism şi asasinate revendicate, amintim uciderea fraţilor Carlo şi Nello Rosselli. (n. *trad.).*

[2] Organizaţie paramilitară a miliţiilor falangiste spaniole (n. *trad.).*

[3] în lb. croată, *răsculat.* Membri ai unei mişcări separatiste croate, de orientare naţional-fascistă, creată în 1929 de Ante Pavelic *(n. trad.).*

[4] Quisling, Vidkung (1887-1945), om politic norvegian. Ministru al apărării, a întemeiat un partid naţionalist şi filona-zist în 1933. După debarcarea germană în Norvegia, a creat un guvern-marionetă. In 1945 s-a predat frontului patriotic care 1-a condamnat la moarte şi executat *(n. trad.).*

[?] Supraom, în lb. germ. (». *trad.)*

semnat de Mussolini în Enciclopedia Treccani a fost scris sau fundamental inspirat de Giovanni Gentile[1], dar reflecta o noţiune din concepţia hegeliană târzie de „stat etic şi absolut" pe care Mussolini n-a priceput-o complet niciodată. Mussolini n-avea nici o filozofie, ci doar o retorică. A debutat ca ateu militant, ca apoi să semneze concordatul cu Biserica şi să-i agreeze pe episcopii care binecuvântau stindardele fasciste. în primii săi ani anticlericali, conform unei legende demne de încredere, i-ar fi cerut într-o zi lui Dumnezeu să-1 trăsnească, spre a-şi dovedi existenţa. Dumnezeu, evident, avea alte treburi. în anii care au urmat, Mussolini cita mereu, în discursurile sale, numele lui Dumnezeu şi nu-i displăcea să fie numit „omul Providenţei". Se poate spune că fascismul italian a fost prima dictatură de dreapta care a dominat o ţară europeană, şi că toate mişcările asemănătoare şi-au găsit ulterior un soi de arhetip în regimul lui Mussolini.
Fascismul italian a fost cel dintâi creator al unei liturghii militare, al unui folclor şi chiar şi a unui fel de îmbrăcăminte reuşind să aibă în străinătate mai mult succes decât Armâni, Benetton sau Ver-sace. Abia prin anii treizeci şi-au făcut apariţia mişcări fasciste în alte ţări precum Anglia cu al ei Mosley, în Letonia, Estonia, Lituania, Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, Spania, Portugalia, Norvegia şi chiar America de Sud, ca

[1] Gentile, Giovanni (1875-1944) profesor de filozofie, ministru al învăţământului în

primul guvern Mussolini (1922), colaborator al regimului fascist şi teoretician al doctrinei fasciste, fidel dictaturii până la ultimul său act *(Repubblica di Salo).* Este ucis de partizani în 1944 la Florenţa (H. *trad.).*

să nu mai vorbim de Germania. Fascismul italian a convins mulţi lideri liberali europeni că noul regim e apt să realizeze reforme sociale interesante, capabile să reprezinte o alternativă moderat revoluţionară la ameninţarea comunistă.

Cu toate astea, prioritatea istorică nu mi se pare un motiv suficient pentru a explica de ce cuvântul „fascism" a devenit o sinecdocă, o denumire *pars pro toto*[1] pentru diverse mişcări totalitare. N-are nici un rost să credem că fascismul conţinea toate elementele totalitarismelor care au urmat, ca să spunem aşa, „în stare de chintesenţă". Dimpotrivă, fascismul nu avea nici o chintesenţă, şi nici măcar o singură esenţă. Era un totalitarism *fuzzy*[2]*.*

Fascismul nu era o ideologie monolitică, ci mai degrabă un colaj de felurite idei politice şi filozofice, un stup de contradicţii. Se poate oare să ne închipuim o mişcare totalitară care să reuşească să pună laolaltă monarhia şi revoluţia, armata regală şi miliţia personală a lui Mussolini, privilegiile dăruite Bisericii şi o educaţie de stat care exalta violenţa, controlul absolut şi piaţa liberă? Partidul fascist se născuse proclamându-şi noua sa ordine revoluţionară, dar era finanţat de cei mai conservatori proprietari de pământ, care-şi doreau o contrarevoluţie. Fascismul a debutat ca republican şi a supravieţuit douăzeci de ani proclamându-şi loialitatea faţă de familia regală, îngăduind unui „duce" să meargă

[1] în lb. latină: parte pentru întreg («. *trad.).*

[2] întrebuinţat în prezent în logică pentru a califica ansambluri „estompate", cu contururi imprecise, termenul *fuzzy* ar putea fi tradus cu „estompat", „confuz", „imprecis", „neclar" *(n. autorului).*

înainte braţ la braţ cu un „rege" căruia i s-a oferit şi titlul de „împărat". Iar când în 1943 regele 1-a concediat pe Mussolini, partidul a reapărut după două luni, sprijinit de nemţi, sub drapelul unei republici „sociale", reciclându-şi vechea partitură revoluţionară, îmbogăţită cu accente aproape iacobine.

A existat o singură arhitectură nazistă, şi o singură artă nazistă. Dacă arhitectul nazist era Albert Speer, nu era loc pentru Mies van der Rohe[1].

Tot astfel, sub Stalin, dacă Lamarck avea dreptate, nu era loc pentru Darwin. Dimpotrivă, au existat cu siguranţă şi arhitecţi fascişti, dar alături de pseudo-coloseumurile proiectate de ei, s-au înălţat şi edificii inspirate de raţionalismul modern al lui Gropius.

N-a existat un Jdanov[2] fascist. în Italia au existat două importante premii artistice: premiul Cremona, controlat de un fascist incult şi fanatic cum era Fa-rinacci, care încuraja o artă propagandistică (îmi amintesc de nişte tablouri intitulate *Ascultând la radio un discurs al*

Ducelui sau *Stări mentale create de Fascism),* precum şi premiul Bergamo, sponsorizat de un fascist cult şi destul de tolerant, ca Bottai[3],

• [1] Considerat unul din cei mai mari arhitecţi ai veacului XX ■# alături de Gropius, le Corbusier şi EL. Wright, Mies van der Rohe (1886-1969) a emigrat din Germania natală în 1938 în SUA, unde a şi murit *(n. trad.).*

[2] Jdanov, Andrei (1896-1948) om politic sovietic, preşedinte al Sovietului Suprem (1946-47), apoi al Kominform-ului, cunoscut prin intransigenţa sa antioccidentală *(n. trad.).*

[3] Bottai, Giuseppe (1895-1959) om politic, fondator al partidului fascist în 1919, ministru al corporaţiilor, apoi al învăţământului. S-a numărat printre cei ce au provocat căderea lui Mussolini. în 1943 se înrolează în legiunea străină, iar după

care apăra arta pentru artă şi noile experienţe ale artei de avangardă care în Germania fuseseră surghiunite sub eticheta de corupte şi criptocomuniste, contrare *kirtsch-ului* nibelungic, singurul acceptat
de altfel.

Poetul naţional era D'Annunzio, un *dandy* care în Germania sau în Rusia ar fi fost trimis în faţa plutonului de execuţie. Este ridicat la rangul de Profet al regimului pentru că promova naţionalismul şi cultul eroilor — cu adaosul unor doze mari de decadentism francez.

Sau să ne gândim la futurism. Ar fi trebuit să fie considerat o pildă de *entartete Kunst,* la fel ca expresionismul, cubismul, suprarealismul. Dar fiindcă cei dintâi futurişti italieni erau naţionalişti, încurajau din raţiuni estetice participarea italiană la primul război mondial, preamăreau viteza, violenţa, riscul, aceste aspecte au părut oarecum apropiate de cultul fascist al tinerilor. Când fascismul s-a identificat cu imperiul roman, descoperind tradiţiile rurale, Marinetti (care ridica în slăvi un automobil mai frumos decât Victoria din Samotrace şi voia chiar să ucidă clarul de lună) a fost numit membru al Academiei italiene, care trata clarul de lună cu mare respect.

Mulţi dintre viitorii partizani şi viitorii intelectuali ai Partidului Comunist au fost educaţi de GUF, asociaţia fascistă a studenţilor universitari, care trebuia să fie leagănul noii culturi fasciste. Aceste cluburi au devenit un fel de ghiveci intelectual în care noile idei circulau fără vreo oprelişte ideologică,

câţiva ani revine în Italia, se dedică publicisticii la reviste de extremă dreaptă *(n. trad.).*

nu atât fiindcă oamenii de partid ar fi fost toleranţi, cât fiindcă prea puţini dispuneau de instrumente intelectuale spre a le controla.

în cursul celor douăzeci de ani[1] poezia ermeticilor a reprezentat o reacţie la stilul pompos al regimului; acestor poeţi li s-a îngăduit să-şi elaboreze protestul literar din interiorul turnului de fildeş. Felul de a simţi al ermeticilor era exact contrariul cultului fascist al optimismului şi eroismului. Regimul îngăduia acest dezacord făţiş, chiar dacă din punct de vedere social era imperceptibil, deoarece nu dădea suficientă atenţie unui jargon atât de încifrat.

Ceea ce nu înseamnă că fascismul italian a fost tolerant. Gramsci[2] a fost întemniţat până la moarte, Matteotti[3] şi fraţii Rosselli[4] au fost asasinaţi, presa liberă, suprimată, sindicatele, destrămate, disidenţii politici, surghiuniţi pe insule îndepărtate; puterea legislativă a devenit o simplă ficţiune şi cea executivă (care controla puterea judecătorească precum

[1] Cei douăzeci de ani, durata oficială a fascismului italian (1923-1943) (n. *trad).*

[2] Gramsci, Antonio (1891-1937), gânditor şi om politic, fondator al PCI; în 1926 este condamnat de guvernul fascist la 20 de ani de închisoare. Autor al lucrării apărute postum *Caiete din carceră (n. trad.).*

"# [3] Matteotti, Gracomo (1885-1924), om politic, deputat socialist, secretar al partidului socialist. în 1924 este răpit de ucigaşi tocmiţi, înjunghiat şi abandonat pe un câmp, trupul său fiind găsit după două luni *(n. trad.).*

[4] Carlo Rosselli (1899-1937), om politic, exponent al mişcării socialist-liberale, fondată de el sub emblema *„Ginstizia e libertâ".* Luptător în Spania în 1936, a fost asasinat în 1937 de un grup de *cagoulards.* Fratele său Nello, istoric al curentelor politice din Risorgimento şi al mişcării muncitoreşti, a avut aceeaşi soartă *(n. trad.).*

şi mass-media) emana direct noile legi, între care şi cele pentru apărarea rasei (sprijinul oficial italian la Holocaust).

Imaginea incoerentă pe care am descris-o nu se datora nici pe departe toleranţei: era o pildă de dez-lânare politică şi ideologică. O „dezlânare ordonată" totuşi, o confuzie articulată. Fascismul din punct de vedere filozofic era o aiureală, însă din punct de vedere emoţional era bine consolidat de câteva arhetipuri.

Iată-ne ajunşi la a doua parte a tezei mele. A existat doar un singur nazism, şi nu putem numi „nazism" falangismul hipercatolic al lui Franco, de vreme ce nazismul e fundamental păgân, politeist şi anticreştin, altfel nu e nazism. Dimpotrivă, de-a fascismul se poate juca în multe feluri, iar numele jocului nu se schimbă. Cu noţiunea de „fascism" se întâmplă ceea ce, după Wittgenstein[1], se întâmplă cu noţiunea de joc. Un joc poate fi sau nu competitiv, poate interesa una sau mai multe persoane, poate pretinde o pricepere specială sau nici una, poate fi jucat pe bani sau nu. Jocurile reprezintă o serie de activităţi felurite care dau la iveală doar o oarecare „asemănare de familie".

1
abc
2 *bcd*
3 *cde*
4 *def*

[1] Wittgenstein, Ludwig (1889-1951), logician britanic de origine austriacă. Lucrarea sa, *Tractatm logico philosophicus* (1921), demonstrează că filozofia elaborează logica limbajului nostru, eliminând enunţurile despuiate de sens *(n. trad.).*

Să presupunem că există o serie de grupări politice. Gruparea 1 e caracterizată de aspectele *abc,* gruparea 2 de *bcd,* ş.a.m.d. 2 e similar cu 1 având două elemente în comun. 3 se aseamănă cu 2, iar 4 se aseamănă cu 3 din acelaşi motiv. Să observăm că 3 e similar şi cu 1 (au în comun elementul *c).* Cazul cel mai curios îl avem la 4, evident similar lui 3 şi lui 2, dar fără nici o trăsătură în comun cu 1. Cu toate astea, ca urmare a seriei neîntrerupte de similarităţi descrescătoare între 1 şi 4, se

păstrează, printr-un soi de tranzitivitate iluzorie, un aer de familie între 4 şi 1.
Termenul de „fascism" se adaptează la tot, fiindcă pot să fie eliminate dintr-un regim fascist unul sau mai multe elemente, fără a-i fi ştirbită vreun moment marca fascistă. Separaţi fascismul de imperialism şi-1 veţi avea pe Franco sau pe Salazar; luaţi-i colonialismul, şi veţi avea fascismul balcanic. Adăugaţi fascismului italian un anticapitalism radical (care nu 1-a fascinat vreodată pe Mussolini) şi-1 veţi avea pe Ezra Pound[1].
Adăugaţi cultul mitologiei celtice şi misticismul Graal-ului (cu totul străin de fascismul oficial) şi-1

! Pound, Ezra (1885-1972), poet american, autor al celebrelor *Cantos,* unul din monumentele poeziei contemporane; şi-a petrecut o mare parte din viaţă în Europa, unde a şi murit (Veneţia). Din 1921 se stabileşte în Italia convins că regimul lui Mussolini avea puncte semnificative în comun cu sistemul social năzuit de el, inspirat de „socialismul corporatist" al lui C.H. Douglas. Internat în lagăr de poliţia militară aliată în 1945 sub acuzaţia de propagandă antiamericană, E. P. este declarat bolnav mintal şi internat într-un ospiciu din SUA. Eliberat în 1959, se întoarce în Italia, a doua sa patrie **(n. *trad.).***

veţi avea pe unul din cei mai respectaţi *guru* fascişti, Julius Evola.[1]
în ciuda acestui amalgam, consider că e posibil să dau o listă de trăsături tipice a ceea ce aş vrea să numesc „Ur-Fascism" sau „fascismul etern". Respectivele trăsături nu pot fi înregimentate într-un sistem; multe se contrazic reciproc şi sunt tipice pentru alte forme de despotism sau fanatism. E de ajuns însă ca una din ele să fie prezentă, pentru a face să se coaguleze o nebuloasă fascistă.
1. Prima trăsătură a unui Ur-Fascism este *cultul tradiţiei.* Tradiţionalismul e mai vechi decât fascismul. N-a fost tipic numai pentru gândirea contrarevoluţionară catolică ulterioară Revoluţiei franceze, de vreme ce s-a născut în perioada elenistă târzie ca o reacţie la raţionalismul grec clasic.
în bazinul Mediteranei, popoare de felurite religii (acceptate toate cu indulgenţă de către Pantheo-nul roman) au început să viseze la o revelaţie primită în zorii istoriei omului. Această revelaţie rămăsese vreme îndelungată ascunsă sub vălul unor limbi de-acum uitate. încredinţată hieroglifelor egiptene,

[1] Iulius Evola (1889-1974) debutează ca pictor dadaist şi exeget al avangardelor artistice europene; se reciclează ulterior în gânditor antimodernist, antimaterialist, antipropeist. Sursă teoretică a noii drepte italiene, Evola critică atât bolşevismul, cât şi americanismul; este autorul unei faimoase lucrări *Revoltă contra hunii moderne* (1934). Colaborează la publicaţiile de orientare fascistă, conferenţiază în Germania, scrie despre problemele fierbinţi ale vremii, ebraice, rasiale, dar şi despre yoga, magie, politică sau erotism. Continuă acest tip de activism eclectic până la moarte, cărţile sale mai citate fiind *Oameni şi mine* şi *A călări tigrul* **(n. *trad.).***

runelor celtice, textelor sacre, încă necunoscute, ale religiilor asiatice.
Această nouă cultură trebuia să fie *sincretică.* „Sincretism" înseamnă nu numai, aşa cum spun dicţionarele, îmbinarea unor forme diverse de credinţe sau practici. O astfel de îmbinare *trebuie să îngăduie contradicţiile.* Toate mesajele originale conţin un germen de înţelepciune, iar când par a spune lucruri diferite sau

incompatibile, e doar fiindcă toate fac aluzie, alegoric, la un adevăr străvechi.
Prin urmare, *nu e cu putinţă dezvoltarea cunoaşterii.* Adevărul a fost deja vestit o dată pentru totdeauna, iar noi putem doar să interpretăm în continuare mesajul său abscons. E de-ajuns să ne uităm în registrul oricărei mişcări fasciste pentru a-i găsi pe principalii gânditori tradiţionalişti. Gnoza nazistă se hrănea cu elemente tradiţionaliste, sincretice, oculte. Cea mai importantă sursă teoretică a noii drepte italiene, Iulius Evola, amesteca Graal-ul cu Protocoalele înţelepţilor Sionului, alchimia cu Sacrul Imperiu Roman. însuşi faptul că, pentru a-şi demonstra deschiderea mintală, o parte a dreptei italiene şi-a amplificat recent lista, alăturându-i pe De Maistre, Guenon şi Gramsci, este o dovadă convingătoare de Sincretism.
Dacă exploraţi rafturile care în librăriile americane poartă indicaţia „New Age", îl veţi găsi chiar şi pe Sf. Augustin, care, după câte se ştie, nu era fascist. Dar chiar faptul de a-1 pune pe Sf. Augustin lângă megaliţii de la Stonehenge este un simptom de Ur-Fascism.
2. Tradiţionalismul presupune *refuzul modernismului.* Atât fasciştii, cât şi naziştii adorau tehnolo-

gia, în vreme ce gânditorii tradiţionalişti de obicei refuză tehnologia considerând că e o negare a valorilor spirituale tradiţionale. Totuşi, deşi nazismul s-a mândrit cu succesele sale industriale, lauda sa la adresa modernităţii era doar înfăţişarea de faţadă a unei ideologii bazate pe „sânge" şi „pământ" *(Blut und Boden).* Respingerea lumii moderne, sub masca înfierării modului de viaţă capitalist, viza în special repudierea spiritului anului 1789 (sau a lui 1776, evident). Iluminismul, vârsta Raţiunii sunt văzute ca începutul depravării moderne. în acest sens, Ur-Fascismul poate fi definit drept „iraţionalism".
3. Iraţionalismul depinde şi de cultul *acţiunii pentru acţiune.* Acţiunea e frumoasă prin sine şi prin urmare trebuie să fie realizată spontan şi fără nici un moment de reflecţie. A gândi este o formă de castrare. De aceea *cultura e suspectă* în măsura în care ea se legitimează prin atitudini critice. începând cu declaraţia atribuită lui Goebbels („Când aud că vine vorba de cultură, scot pistolul") şi sfârşind cu folosirea frecventă a unor expresii ca „Porcii de intelectuali", „Capete de ou", „Snobi radicali", „Universităţile sunt un cuib de comunişti", suspiciunea faţă de lumea intelectuală a fost mereu un simptom al Ur-Fascismului. Intelectualii fascişti oficiali erau serios angajaţi în acuzarea culturii moderne şi a inteligheţiei liberale de a fi abandonat valorile tradiţionale.
4. Nici o formă de sincretism nu poate îngădui critica. Spiritul critic operează distincţii, iar a face distincţii e un semn de modernitate. In cultura modernă, comunitatea ştiinţifică recurge la dezacord

ca instrument de dezvoltare a cunoştinţelor. Pentru Ur-Fascism *dezacordul înseamnă trădare.*
5. Dezacordul e şi un semn al diversităţii. Ur-Fas-cismul evoluează şi caută consensul exploatând şi exasperând fireasca *teamă de diferenţă.* Primul apel al unei mişcări fasciste sau prematur fasciste este lansat contra intruşilor. Ur-Fascismul este deci rasist prin definiţie.
6. Ur-Fascismul izvorăşte din frustrarea individuală sau socială. Ceea ce explică de ce una dintre trăsăturile tipice ale fascismului istoric a fost *apelul către clasele de mijloc frustrate,* lezate de o criză economică sau umilinţă politică, înspăimântate de presiunea grupurilor sociale subalterne. în vremurile noastre, în care foştii „proletari" sunt în curs de a deveni mica burghezie (iar Lumpenii[1] se autoeli-mină de pe scena politică), fascismul îşi va găsi audienţa în această nouă majoritate.
7. Celor lipsiţi de orice identitate socială, Ur-fas-cismul le spune că unicul lor privilegiu este şi cel mai comun cu putinţă, şi anume acela de a se fi născut în aceeaşi ţară. Aceasta este obârşia „naţionalismului", în plus, singurii care pot să furnizeze o identitate naţiunii, sunt duşmanii. Drept care, la rădăcina psihologiei Ur-Fasciste se află *obsesia complotului,* eventual internaţional. Adepţii trebuie să se simtă împresuraţi. Felul cel mai uşor pentru a favoriza apariţia unui complot este cel de a recurge la *xenofobie.* Dar complotul trebuie să vină şi din interior: de obicei evreii sunt obiectivul cel mai in-

[1] ***Lumpenproletariat.*** în lb. germană = proletariat în zdrenţe, termen folosit de Marx, pentru a-1 deosebi de adevăratul proletariat (n. *trad.).*

dicat, având avantajul de a fi totodată în interior şi în afară. în America, ultimul exemplu de obsesie a complotului este prezentat de cartea *The New World Order* de Pat Robertson.
8. Adepţii trebuie să se simtă umiliţi de bogăţia ostentativă şi de puterea duşmanilor. Când eram copil, mi se spunea la şcoală că englezii erau „poporul care mănâncă de cinci ori pe zi": mâncau de mai multe ori ca italienii, săraci dar sobri. Evreii sunt bogaţi şi se sprijină între ei datorită unei reţele secrete de întrajutorare. Adepţii trebuie totuşi să fie convinşi că-i pot răpune pe duşmani. Astfel, datorită unei continue pendulări de registru retoric, *duşmanii sunt în acelaşi timp prea puternici şi prea slabi.* Toate tipurile de fascism sunt condamnate să piardă războaiele, căci prin însăşi alcătuirea lor sunt incapabile să aprecieze obiectiv puterea duşmanului.
9. Pentru Ur-Fascism nu există luptă pentru viaţă, ci mai degrabă „viaţă pentru luptă". Aşadar *pacifismul este pactizare cu duşmanul;* pacifismul e rău, fiindcă *viaţa este un război permanent.* Acest lucru însă aduce cu sine un complex tip Armaghedon: de vreme ce duşmanii trebuie şi pot să fie învinşi, va trebui să existe o bătălie finală, în

urma căreia mişcarea va stăpâni lumea. O atare *soluţie finală* presupune că va urma o eră a păcii, o Vârstă de Aur care contrazice principiul războiului permanent. Nici un lider fascist n-a reuşit vreodată să rezolve această contradicţie.

10. Elitismul este un aspect tipic al oricărei ideologii reacţionare, fiind fundamental aristocratic, în cursul istoriei, toate tipurile de elitism aristocratic sau militarist au profesat implicit *dispreţul pentru*

cei slabi. Ur-fascismul nu poate să nu predice un „eli-tism popular". Fiecare cetăţean aparţine celui mai bun popor din lume, membrii partidului sunt cei mai buni cetăţeni, fiecare cetăţean poate (sau ar trebui) să devină membru al partidului. Dar patricieni fără plebei nu există. Liderul, care ştie foarte bine că poziţia sa n-a fost obţinută prin delegare, ci cucerită prin forţă, ştie la fel de bine că puterea sa se bazează pe slăbiciunea maselor, atât de slabe încât au nevoie şi îşi merită un „cârmuitor". De vreme ce gruparea e organizată ierarhic (după un model militar), fiecare lider subordonat îşi dispreţuieşte subalternii, şi fiecare dintre ei îşi dispreţuieşte supuşii. Toate astea întăresc accepţia de elitism de masă.

11. Din această *perspectivă, fiecare este educat pentru a deveni un erou.* în orice mitologie „eroul" este o fiinţă excepţională, dar în ideologia Ur-Fascistă eroismul este norma. Acest cult al eroismului este strâns legat de *cultul morţii;* nu întâmplător deviza falangiştilor era: *„Viva la muertel"*[1] Oamenilor de rând li se spune că moartea e un lucru neplăcut, însă trebuie înfruntată cu demnitate; fidelilor li se spune că moartea e un fel dureros de a ajunge la o fericire supranaturală. în schimb ercTul Ur-Fascist aspiră la o moarte definită drept cea mai bună recompensă pentru o viaţă eroică. Eroul Ur-Fascist este nerăbdător să moară. In nerăbdarea sa, la drept vorbind, i se întâmplă să-i omoare mai des pe alţii.

12. De vreme ce atât războiul permanent cât şi eroismul sunt jocuri greu de jucat, Ur-Fascistul îşi

[1] în Ib. spaniolă: Trăiască moartea! («. *trad.)*

transferă voinţa de putere asupra chestiunilor sexuale. Aceasta e sorgintea *machismului* (care presupune dispreţuirea femeilor şi înfierarea înverşunată a unor obiceiuri sexuale nonconformiste, începând cu castitatea şi sfârşind cu homosexualitatea). De vreme ce sexul însuşi e un joc greu de jucat, eroul Ur-Fascist îl joacă cu armele, care sunt *Ersatz*[1]*-u*| său falie; jocurile sale războinice se datorează unei *invidia penis* permanente.

13. Ur-Fascismul se bizuie pe un „populism calitativ", în democraţie cetăţenii se bucură de drepturi individuale, dar ansamblul cetăţenilor poate produce un impact politic doar din punct de vedere cantitativ (sunt urmate deciziile majorităţii). Pentru Ur-Fascism indivizii, tocmai fiindcă sunt indivizi, nu au drepturi, iar „poporul" e conceput ca o calitate, o entitate monolitică exprimând „voinţa comună". De vreme ce, indiferent de cantitate, fiinţele omeneşti nu pot avea o voinţă comună, liderul pretinde că este translatorul lor. Pierzându-şi puterea de a delega,

cetăţenii nu acţionează, ei sunt doar chemaţi *pars pro toto,* să joace rolul de popor. Poporul este astfel doar o ficţiune teatrală. Pentru a avea un exemplu convingător de populism calitativ, nu mai e nevoie de Piazza Venezia[2] sau de stadionul din Nurnberg. Pe viitor se conturează *un populism Tv* sau *Internet,* prin care răspunsul emoţional al unui grup selecţionat de cetăţeni poate fi prezentat şi acceptat drept „vocea poporului". în virtutea populismului său calitativ, Ur-Fascismul

[1] în lb. germană: surogat, compensaţie, despăgubire («. *trad.)*

[2] Piazza Venezia era locaţia preferată a discursurilor lui Mussolini, la Roma *(n. trad.).*

trebuie să se opună „putredelor" guverne parlamentare. Una dintre primele fraze rostite de Mussolini în parlamentul italian a fost: „Aş fi putut să transform această aulă surdă şi cenuşie într-un bivuac al plutoanelor mele." Fapt e că a găsit imediat o cazare mai bună pentru plutoane, în schimb, la scurt timp după aceea, a desfiinţat parlamentul. Ori de câte ori un politician se îndoieşte de legitimitatea parlamentului fiindcă n-ar mai reprezenta „vocea poporului", se poate simţi mirosul de Ur-Fascism. 14. Ur-Fascismul vorbeşte „limba cea nouă". Ea a fost inventată de Orwell în *1984,* drept limbă oficială a socialismului englez, însă elemente de Ur-Fascism sunt comune unor diverse forme de dictatură. Toate textele de şcoală naziste sau fasciste se bazau pe un lexic sărac şi pe o sintaxă elementară, în scopul de a limita instrumentele unei judecăţi amănunţite şi critice. Dar trebuie să fim pregătiţi să depistăm alte forme ale respectivei neolimbi, chiar şi atunci când au înfăţişarea nevinovată a unui *talk-show* popular. După ce-am arătat aceste posibile arhetipuri de Ur-Fascism, fie-mi îngăduit să trag o concluzie. In dimineaţa de 27 iulie 1943 mi s-a spus că, aşa cum s-a comunicat la radio, fascismul se pră-buŞise şi Mussolini fusese arestat. Maică-mea m-a trimis să cumpăr ziarul. M-am dus la chioşcul cel mai apropiat şi am văzut că ziare se găseau, dar numele lor era diferit. In plus, după ce mi-am aruncat un ochi pe titluri, mi-am dat seama că fiecare ziar spunea lucruri diferite. Am cumpărat unul, la întâmplare, şi am citit un apel tipărit pe prima pagină, semnat de cinci sau şase partide politice, cum ar fi Democraţia Creştină, Partidul Comunist, Par-

tidul Socialist, Partidul Acţiunii, Partidul Liberal. Până în acel moment crezusem că în fiecare ţară exista un singur partid, şi că în Italia exista doar Partidul Naţional Fascist. Descopeream că în ţara mea era cu putinţă să existe diverse partide în acelaşi timp. Şi nu doar atât: de vreme ce eram un băiat isteţ, mi-am dat pe loc seama că era imposibil ca atâtea partide să fi răsărit de la o zi la alta. Am priceput astfel că ele existau de mult ca organizaţii clandestine. Textul proclama sfârşitul dictaturii şi revenirea libertăţii: libertatea cuvântului, a presei, de asociere politică. Aceste cuvinte, „libertate", „dictatură" — Doamne Dumnezeule — era prima oară în viaţa mea

când le citeam. Datorită acestor cuvinte noi, renăs-cusem ca om liber al Occidentului.
Trebuie să fim atenţi ca înţelesul acestor cuvinte să nu fie uitat. Ur-Fascismul este încă în jurul nostru, uneori în haine civile. Ar fi atât de confortabil, pentru noi, dacă un individ s-ar ivi pe scena lumii şi ar spune: „Vreau să deschid din nou Auschwitzh-ul, vreau să văd din nou cămăşile negre defilând în pieţele Italiei!" Dar vai, viaţa nu e atât de uşoară. Ur-Fascismul poate încă să se întoarcă sub cele mai nevinovate înfăţişări. Datoria noastră e de a-1 da în vileag şi de a-1 arăta cu degetul indiferent sub ce formă nouă s-ar arăta, în fiecare zi, în orice parte de lume. îl citez din nou pe Roosevelt: „îndrăznesc să spun că dacă democraţia americană ar înceta să meargă înainte ca o putere vie, căutând zi şi noapte, prin mijloace paşnice, să îmbunătăţească viaţa cetăţenilor noştri, puterea fascismului ar spori în ţara noastră" (4 noiembrie 1938). Libertatea şi eliberarea

sunt o strădanie care nu se sfârşeşte nicicând. Aceasta să ne fie deviza: „Nu uitaţi."
îngăduiţi-mi să închei cu o poezie de Franco Fortini[1]
Pe parapetul podului Capetele spânzuraţilor în apa izvorului Spuma spânzuraţilor.
Pe caldarâmul târgului Unghiile împuşcaţilor în iarba veştedă a câmpului Dinţii împuşcaţilor.
Să muşti văzduhul să muşti pietrele Carnea noastră nu mai e umană Să muşti văzduhul să muşti pietrele Inima noastră nu mai e umană.
Dar noi vom fi citit în ochii celor morţi Şi vom aduce pe pământ libertate Iar strânsoarea pumnilor celor morţi E semn că se va face dreptate.
[1] Fortini, Franco (1917-1994) pseudonimul lui Franco Lattes. Poet critic, profesor universitar. In opera şi în activitatea sa culturală a exprimat statornic voinţa şi dificultatea de „a fi în istorie" *(n. trad.).*

D

espre presă

Domnilor senatori,
Ceea ce am să vă prezint pe scurt este un *cahier de doleances*[1] despre situaţia presei italiene, cu referire la relaţiile sale cu lumea politică. Pot să fac acest lucru nu în absenţa, ci în prezenţa unor reprezentanţi ai presei, căci ceea ce voi spune am susţinut încă din anii '60, o mare parte din părerile mele fiind publicate în cotidianele şi săptămânalele noastre. Aceasta înseamnă că trăim într-o ţară în care o presă liberă şi fără prejudecăţi este capabilă să se supună ea însăşi unui proces.
Rolul celei de-a patra puteri este cu siguranţă cel de a controla şi critica celelalte trei puteri tradiţionale (laolaltă cu puterea economică şi a partidelor şi sindicatelor); poate face acest lucru într-o ţară liberă, deoarece critica presei nu are funcţii represive. Mijloacele de comunicare pot influenţa viaţa politică a ţării numai prin crearea de opinie. în schimb puterile tradiţionale nu pot controla şi critica mass-me-dia decât recurgând la mass-media; altfel, intervenţia lor devine sancţiune, fie ea

executivă, legislativă
[1] *Cahier de doleances* — în lb. franceză: caiet de doleanţe
Ui. trad.).
49
sau judecătorească — ceea ce e posibil să se întâmple numai dacă mass-media săvârşesc un delict sau par să genereze situaţii de dezechilibru politic şi instituţional (vezi dezbaterea despre *par condicio*[1]*).*
De vreme ce totuşi mass-media, în cazul de faţă presa scrisă, nu pot fi scutite de critici, pentru o ţară democratică este un certificat de sănătate ca presa să poată să se pună pe ea însăşi în cauză.
Şi totuşi nu e de ajuns s-o facă; mai mult, acţiunea aceasta poate să constituie un alibi solid, sau, dacă e să fim severi, un caz de „toleranţă represivă", cum îi spunea Marcuse; după ce-şi demonstrează propria lipsă de prejudecăţi autoflagelantă, presa renunţă să se mai reformeze. Acum vreo douăzeci de ani Livio Zanetti îmi ceruse şi publicase în revista *Espresso,* un lung articol critic faţă de *Espresso* însuşi. O să fiu excesiv de modest, însă dacă *Espresso* şi-a corectat conduita, n-a fost datorită articolului meu, ci unei fireşti evoluţii a lucrurilor. Din câte îmi amintesc, critica mea a lăsat timpul să-şi spună cuvântul.
Schiţând acest *cahier de doîeances* al meu, nu intenţionez să critic presa în privinţa relaţiilor sale cu lumea politică, ca şi cum lumea politică ar fi o victimă nevinovată a abuzurilor presei. Consider că cea dintâi este pe deplin şi solidar răspunzătoare pentru situaţia pe care voi încerca s-o conturez.
în plus, mă disociez de acei provinciali pentru care tot ce este rău se-ntâmplă doar în ţara noastră. Nu voi cădea în greşeala presei noastre, adesea
[1] *par condicio* — 1b. latină, condiţie egală, iar prin extensie criteriul unui tratament egal al partenerilor în orice fel de negocieri sau polemici (sociale, politice, economice etc.) («. *trad).*
50
xenofilă, care atunci când numeşte un cotidian străin îl însoţeşte mereu cu adjectivul „prestigios", ajungând astfel să vorbească despre „prestigiosul *New York Post"* ori de câte ori doreşte să citeze vreo afirmaţie şi nesocotind faptul că *New York Post* este un ziar de mâna a patra, ignorat până şi de cititorii din Omaha sau Nebranska. O mare parte din păcatele presei italiene sunt comune astăzi aproape tuturor ţărilor. Mă voi referi însă negativ la alte ţări numai dacă e strict necesar, fiindcă „a nedreptăţi e mai uşor decât a repara o nedreptate". Şi voi recurge la exemple din alte ţări când lecţia lor mi se va părea pozitivă şi în ceea ce ne priveşte.
O ultimă precizare: pentru corectitudine voi folosi texte de referinţă din *Repubblica, Corriere della Sera* şi *Espresso.* Este vorba despre trei publicaţii la care am colaborat şi colaborez încă, şi prin urmare criticile mele nu vor putea fi considerate preconcepute sau de rea-credinţă. însă problemele pe care le voi ridica se referă la întreaga presă italiană.
Polemici în anii şaizeci şi şaptezeci
în anii şaizeci şi şaptezeci polemica asupra naturii şi rolului presei se derula în jurul următoarelor două teme: prima aborda deosebirea între ştire şi comentariu, şi prin urmare apelul la obiectivitate; a doua se referea la faptul că ziarele sunt instrumente ale puterii, gestionate de

partide sau de grupuri economice, care folosesc un limbaj voit în-cifrat, deoarece adevărata lor menire nu e de a oferi informaţii cetăţenilor, ci de a transmite mesaje cifrate
51
unui alt grup de putere, peste capul cititorilor. Limbajul politic se inspira din aceleaşi principii, iar expresia „convergenţe paralele" a rămas în literatura despre mass-media ca un simbol al acestui limbaj, cât de cât inteligibil pe coridoarele de la Monte-citorio[1], dar de nepătruns pentru gospodina din Voghera[2].
Aşa cum vom vedea, aceste două teme sunt în mare parte desuete. Pe de-o parte, avusese loc o vastă polemică asupra obiectivităţii, iar mulţi dintre noi susţineau că (cu excepţia buletinului meteo) nu se poate vorbi niciodată despre informaţie într-adevăr obiectivă. Chiar şi separând cu grijă comentariul de ştire, selecţia însăşi a ştirii şi punerea ei în pagină constituie un element de apreciere implicită. In ultimele decenii s-a impus stilul aşa-zisei „temati-zări": aceeaşi pagină acorda spaţiu unor ştiri oarecum legate între ele. Iată un exemplu de tematizare la p. 17 a ziarului *Repubblica* apărut duminică, 22 ianuarie. Patru articole: „Brescia: Naşte şi-şi omoară fiica"; „Roma: Singur acasă, 4 ani, se joacă pe perva-

[1] Montecitorio — palat la Roma, sediu din 1870 al Camerei Deputaţilor, sinonim prin extensie cu Parlamentul italian *(n.Jrad.).*

^ [2] (notă 1997) Deşi, am mai precizat de câteva ori, şi corectitudinea istorică mă obligă, vreau să amintesc că sinecdoca „gospodine din Voghera" (atribuită în chip ciudat unor autori diferiţi) s-a impus de fapt în timpul unei anchete din anii şaizeci iniţiate de Serviciul Opinii din cadrul RAI (televiziunea publică italiană) asupra limbajului politic (anchetă care demonstrase că expresii considerate normale, de pildă „partide laice" se dovedeau de fapt absolut indescifrabile pentru publicul larg). Fuseseră consultate eşantioane felurite, între care şi un grup de gospodine din Voghera *(n. autorului).*

52

zul ferestrei, tatăl sfârşeşte la Regina Coeli"[1]; „Roma: Poate să nască la spital chiar şi cine nu vrea să păstreze copilul"; „Treviso: O mamă divorţată demisionează ca mamă".
Aşa cum reiese, tema este riscul copilăriei abandonate, întrebările pe care ar trebui să ni le punem: Este vorba de o problemă de actualitate, specifică acestei perioade? Sunt toate ştirile despre astfel de cazuri? Dacă ar fi fost vorba doar de patru cazuri, problema, din punct de vedere statistic, n-ar fi relevantă; dar procedeul tematizării promovează ştirea la ceea ce clasica retorică judiciară şi deliberativă numea *exemplum:* un singur caz din care se deduce (sau se sugerează fraudulos deducerea) o regulă. Deşi este vorba doar de patru cazuri, ziarul ne dă de înţeles că sunt mult mai multe; dacă ar fi fost mult mai multe, ziarul s-ar fi abţinut să spună. Temati-zarea nu oferă patru ştiri, ci o opinie apăsată asupra situaţiei copilului; indiferent de ce ar fi urmărit redactorul care, apropiindu-se probabil şi miezul nopţii, a paginat în final aşa pentru că nu ştia cum să umple pagina 17. Departe de mine însă gândul că tehnica tematizării este greşită sau primejdioasă: spun doar că ea

ne demonstrează cum pot fi exprimate opinii dând informaţii strict obiective.
In privinţa limbajului criptic, aş spune că presa noastră 1-a părăsit, deoarece s-a schimbat şi limbajul politicienilor, care nu mai citesc de pe o foaie la microfoane fraze obscure şi complicate, ci spun *apertis verbis* că unul dintre colegii lor este un trădător, iar celălalt, în replică, îşi laudă în gura mare

[1] Regina Coeli — închisoare celebră la Roma *(n. trad.).*

calităţile erectile ale propriului organ reproducător. Mai mult, presa recurge la un limbaj pe înţelesul acelei entităţi magmatice care astăzi se numeşte „omul de rând", considerând însă că oamenii de rând vorbesc doar în şabloane. Iată aşadar (folosesc la nimereală date culese de studenţii mei timp de o lună din presa italiană) într-un singur articol din *Corriere* (11 ianuarie 1995) o listă de expresii şablonate: „Speranţa e ultima care moare", „Dialog al pereţilor", „Dini anunţă lacrimi şi sânge", „Quirinale[1] e gata de război", „Ţarcul e gata când boii au părăsit grajdul", „Pannella[2] trage-n gol", „Timpul presează, nu mai e loc pentru dureri de burtă", „Guvernul mai are ceva de mers", „Am fi pierdut bătălia", „Se-apro-pie frânghia de par". Iată acum ce găsim în *Repub-blica* din 28 decembrie 1994: „Trebuie să scape şi capra şi varza", „Cine-aleargă după doi iepuri, nu prinde nici unul", „De prieteni să mă ferească Dumnezeu", „Vals pe picior greşit", „Fininvest[3] coboară din nou în arenă", „Omleta e gata", „Vremea sfinţilor a apus", „O buruiană greu de smuls", „După cum bate vântul", „Televiziunea îşi ia partea leului şi ne lasă doar firimiturile", „Revenirea pe poziţii", „Nivelul de audienţă în cădere liberă", „îşi pierde firul povestirii", „Să deschidem larg ochii", ‘‘ „Să faci pe surdul", „Scapă terfelit", „Dureroasa sulă în coastă", „Omagierea armelor"... Mai degrabă un

[1] Quirinale, omonimul unei coline a Romei, reşedinţă oficială din 1948 a preşedinţilor Republicii italiene *(n. trad.).*

[2] Marco Pannella, lider al Partidului Radical *(n. trad.).*

[3] Fininvest, numele generic al companiilor tv şi editoriale ale lui Silvio Berlusconi, actualul preşedinte al Consiliului de Miniştri *(n. trad).*

almanah, decât un ziar. Ne întrebăm dacă aceste clişee sunt la urma-urmei mai mult sau mai puţin clare decât acele „convergenţe paralele" al căror înţeles a fost priceput totuşi de Brigăzile Roşii care au şi acţionat în consecinţă.
Să observăm că aceste expresii şablonate, bune pentru „omul de rând", sunt cincizeci la sută inventate de autorii articolelor, iar cincizeci la sută citate din declaraţiile parlamentarilor. Aşa cum se vede, ca să folosim un alt clişeu, „cercul se strânge", drept care purcedem la disecarea unei alianţe diabolice, în cadrul căreia nu se ştie cine sunt corupţii şi cine corupătorii.
Gata aşadar cu vechea dezbatere despre obiectivitate şi limbaj abscons. Apar noi probleme. Care sunt şi cum apar?
Cotidianul devine săptămânal

în anii şaizeci ziarele nu aveau de suferit din pricina concurenţei televiziunii. Doar Achille Campanile[1], într-o dezbatere asupra televiziunii (Grosseto, septembrie 1962) avusese o intuiţie luminoasă: cândva ziarele dădeau cele dintâi o ştire, ulterior interve-neau alte publicaţii spre a adânci chestiunea; ziarul era ca o telegramă care se termina cu: „urmează scrisoare". Deja în 1962 ştirea telegrafică era dată la opt seara de telejurnal.

[1] Achille Campanile (1900-1977) scriitor italian, dramaturg şi prozator, ale cărui cărţi sunt susţinute de un umor paradoxal, anticopiator al teatrului absurd *(n. trnd.).*

Ziarul de a doua zi dimineaţă dădea aceeaşi ştire; era o scrisoare care se termina cu: „urmează, ba chiar precede, telegramă".

De ce numai un geniu al comicului precum Campanile şi-a dat seama de această situaţie paradoxală? Fiindcă pe-atunci televiziunea se limita la unul sau două canale considerate în slujba regimului, şi prin urmare nu era socotită (în mare parte justificat) o sursă credibilă; ziarele spuneau mai multe lucruri şi oarecum mai puţin vag; comicii se năşteau la cinema sau la cabaret, şi nu se pripăşeau întotdeauna pe la televiziune; comunicarea politică avea loc în piaţa publică, faţă-n faţă, sau prin afişe pe ziduri: un studiu despre confruntările televizate în anii şaizeci ajungea la concluzia, în urma analizării multor tribune politice, că în intenţia de a-şi adecva propunerile la telespectatorul mediu, reprezentantul Partidului Comunist sfârşea prin a spune lucruri foarte asemănătoare celor spuse de reprezentantul Creştin Democraţilor, încât diferenţele se ştergeau, fiecare încercând să apară cât mai neutru şi mai încurajator cu putinţă. Prin urmare, polemica, lupta politică avea loc în altă parte, şi preponderent în ziare.

Apoi s-a produs saltul, cantitativ (canalele s-au 'înmulţit de zor) şi calitativ; chiar în interiorul televiziunii de stat se distingeau trei canale diferit orientate politic. Satira, dezbaterea aprinsă, fabrica de *scoop*[1] au fost preluate de televiziune, care a depăşit chiar şi barierele sexului, încât unele programe de după unsprezece seara deveniseră mult mai îndrăz-

[1] *scoop* — în 1b. engl. subiecte de senzaţie *(n. trnd.).*

nete decât copertele monahale arborate de *Espresso* sau de *Panorama,* care nu treceau dincolo de frontiera fesei. încă de pe la începutul anilor '60, îmi amintesc că scriam despre talk-show-urile americane, ca despre nişte spaţii de conversaţie civilizată, spirituală, care putea să-i ţină pe spectatori ţintuiţi până după miezul nopţii în faţa micului ecran, şi le propuneam cu fervoare televiziunii italiene. Ulterior, talk-show-ul avea să apară tot mai triumfător pe ecranele tv italiene însă, treptat, s-a transformat într-un spaţiu al unor confruntări violente, uneori şi fizice, o şcoală a unei exprimări pe şleau (la drept vorbind, o asemenea evoluţie a avut loc în parte şi în talk-show-urile din alte ţări).

Televiziunea devenea astfel prima sursă de difuzare a ştirilor, iar ziarului i se deschideau doar două căi: despre prima cale posibilă (pe care o voi defini deocamdată drept „atenţie lărgită") voi vorbi mai încolo; cred însă că se poate afirma că presa a urmat în mare parte cea de-a doua cale: s-a „săptă-mânalizat". Cotidianul a devenit tot mai asemănător unui săptămânal, dedicând un spaţiu enorm fap-tului divers, evenimentelor mondene, culiselor vieţii politice, lumii spectacolului. Fapt care declanşează criza săptămânalelor de prima mână (adică *Panorama, Epoca, Europea, Espresso* ş.a.); săptămânalului îi rămân două căi; sau se „lunarizează" (deşi există deja lunare specializate — în veliere, ceasuri, bucătărie, computere — cu piaţa lor fidelă şi sigură), sau acoperă spaţiul de culise şi bârfe care îi era familiar şi de care continuă să se ocupe, al săptămânalelor de nivel mediu, *Gcnte* sau *Oggi* pentru amatorii de nunţi princiare, sau al celor de mâna a doua,

57

Novella 2000, Stop sau *Eva Express* pentru pasionaţii de adultere spectaculoase şi pentru vânătorii de sâni descoperiţi în intimitatea closetelor.

Dar săptămânalele de mâna întâi nu pot să se coboare la nivelul celor de jos sau medii decât în paginile de la sfârşit, şi chiar asta fac — aşa că acolo trebuie să căutaţi sânii, prieteniile amoroase şi nun-ţile. Prin urmare, coborându-se, pierd din profilul publicului lor specific: cu cât săptămânalul de nivel înalt interferează cu nivelul mediu sau cel inferior, cu atât câştigă un public care nu e al său în mod tradiţional, nu mai ştie cui se adresează şi intră în criză; îşi măreşte tirajul, dar îşi pierde identitatea. Pe de altă parte, săptămânalul primeşte o lovitură mortală din partea suplimentelor săptămânale ale cotidianelor. Ar avea o singură soluţie: s-o apuce pe calea unor publicaţii americane care ţintesc un cititor select, de pildă *New Yorker,* care oferă în acelaşi timp lista spectacolelor de teatru, benzi desenate de calitate, scurte antologii de poezie, dar şi câte un articol lung cam de cincizeci de pagini dac-tilo despre viaţa unei mari doamne a universului editorial tip Helen Wolf. Sau ar putea să urmeze calea lui *Times* sau *Neivsiveek,* care acceptă să fie săptămânale de evenimente anterior prezentate în ziare şi la tv, furnizând în schimb rezumate esenţiale sau dosare cu puncte de vedere diverse, fiecare dintre ele având nevoie de luni de programare şi muncă, şi de o documentare verificată până la cel mai mic amănunt, astfel încât rar se întâmpla ca aceste săp-tămânale să publice vreun drept la replică pentru dezminţirea unor date. Pe de altă parte, chiar şi un articol pentru *New Yorker* este comandat cu câteva

58

luni bune înainte, iar dacă, ulterior, este considerat necorespunzător, autorul este plătit oricum (cu generozitate) şi

articolul este aruncat la coş. Acest tip de săptămânal are costuri foarte ridicate şi poate exista doar pe o piaţă mondială de anglofoni, iar nu pe o îngustă piaţă de italofoni, ale cărei cote de lectură rămân încă descurajante.

Aşadar, săptămânalul se străduieşte să se ţină după cotidian, pe aceeaşi cale, şi fiecare încearcă să-1 depăşească pe celălalt, pentru a câştiga aceiaşi cititori. Aceasta explică de ce gloriosul *Europeo* trage obloanele, *Epoca* încearcă din răsputeri o cale alternativă, susţinându-se prin reclame de televiziune, *Espresso* şi *Panorama* luptă pentru a se diferenţia: o fac, dar publicul îşi dă seama de asta tot mai puţin. Adesea, cunoscuţi de-ai mei, unii chiar cultivaţi, mă felicită pentru minunata rubrică pe care o semnez săptămânal în *Panorama* şi mă asigură măgulitor că ei cumpără *Panorama* numai şi numai pentru a citi textul meu.

Ideologia spectacolului

Şi cotidianele? Ca să devină săptămânale, îşi sporesc numărul de pagini, ca să le sporească, se bat pentru publicitate, ca să aibă mai multă publicitate, îşi sporesc şi mai mult numărul de pagini şi năs-cocesc suplimente, ca să umple acele multe pagini trebuie totuşi să relateze ceva, pentru a relata trebuie să depăşească informaţia seacă (deja oferită de televiziune), drept pentru care se *săptămânizează*

tot mai mult şi trebuie să inventeze informaţia şi să transforme în informaţie ceea ce nu e informaţie.

Iată un exemplu. Acum câteva luni, primind eu un premiu la Grinzane, am fost prezentat de colegul şi prietenul Gianni Vattimo[1]. Cei ce se ocupă cu filozofia ştiu că mă situez pe alte poziţii decât cele ale lui Vattimo, ceea ce nu exclude preţuirea noastră reciprocă. Se mai ştie că ne avem ca fraţii încă din fragedă tinereţe şi că ne place să ne pişcăm unul pe celălalt în orice împrejurare mai puţin oficială. In acea zi Vattimo a optat pentru calea colocvială, făcând o prezentare afectuoasă şi plină de spirit, la rândul meu replicându-i pe un ton la fel de glumeţ, subliniind prin poante şi paradoxuri, perenele noastre divergenţe. A doua zi, un ziar italian dedica o pagină culturală întreagă confruntării de la Grinzane care ar fi marcat, conform semnatarului, naşterea unei noi, dramatice şi inedite fracturi în domeniul filozofiei italiene. Autorul articolului ştia foarte bine că nu era vorba de o ştire, nici măcar culturală. Pur şi simplu *crease un caz* care nu avea acoperire în realitate. Vă las pe dumneavoastră să găsiţi exemple asemănătoare în domeniul politicii. Exemplul cultural este însă relevant: zia-,rul (yebuia să construiască un caz fiindcă avea de umplut prea multe pagini dedicate culturii, faptului divers şi mondenităţii, toate dominate de o ideologie a spectacolului.

Să luăm *Corriere della sera* (44 pagini) şi *Repub-blica* (54 pagini) de luni, 23 ianuarie. Luând în calcul densitatea mai mare a paginilor

din *Corriere,*

[1] Gianni Vattimo — filozof şi scriitor italian contemporan **(n. *trad.).***

60

constatăm o cantitate egală de material. Luni este o zi grea, nu prea sunt ştiri politice şi economice proaspete, nu rămân, eventual, decât cele sportive. In acea zi, Italia se află în toiul unei crize guvernamentale şi cotidianele noastre pot să-şi dedice articolele de fond duelului Dini-Berlusconi. Un masacru în Israel de „ziua Auschwitz-ului" e de-ajuns pentru a umple cea mai mare parte a paginii întâi, adăugând şi episodul afacerii Andreotti, şi, pentru *Corriere,* moartea străMoaşei familiei Kennedy. Rezerve; cronici despre Cecenia. Cum se va umple restul de pagini? Cele două ziare dedică 7 şi respectiv 4 pagini cronicii cetăţeneşti, 14 şi 7, sportului, 2 şi 3, culturii, 2 şi 5, economiei, precum şi între 8 şi 9 pagini cronicii mondene, spectacolului şi televiziunii.

în ambele cazuri, din 32, cel puţin 15 pagini sunt dedicate unor rubrici specifice publicaţiilor săptămânale.

Să luăm acum *New York Times* apărut în aceeaşi zi de luni. Din 53 de pagini, 16 merg pe sport, 10 se ocupă de problemele metropolei, 10 de economie. Mai rămân 16 pagini. în respectiva ţară nu are loc o criză şi Washington-ul nu reclamă prea mult spaţiu, aşa că cele cinci pagini de *National Report* se ocupă de treburile interne. Apoi, în afară de masacrul din Israel, mai găsim cel puţin zece articole despre Peru, Haiti, refugiaţii cubanezi, Ruanda, Bosnia, Algeria, conferinţa internaţională asupra sărăciei, Japonia după cutremur, cazul episcopului Gaillot. Urmează 2 pagini dense de comentarii şi analize politice.

Cele două ziare italiene nu pomenesc despre Peru, Haiti, Cuba, Ruanda. Să admitem totuşi că

61

primele trei ţări îi interesează mai mult pe americani decât pe europeni, deşi oricum rezultă că era vorba de subiecte de actualitate internaţională pe care ziarele noastre le-au ignorat în favoarea părţii dedicate spectacolelor şi televiziunii. *New York Times* dedică, dar asta doar fiindcă e luni, două pagini temei *media business,* dar nu e vorba de intenţii sau indiscreţii privind personaje din lumea spectacolului, ci de reflecţii şi analize economice asupra *show business-ului.*

Cotidianul şi televiziunea

Presa italiană este deja dependentă de televiziune. Televiziunea fixează, cum se spune, agenda presei scrise. Nu cred să mai existe ziare pe lume în care ştirile de la televizor să umple pagina întâi, afară doar dacă cu o seară înainte Clinton sau Mit-terrand n-au avut vreo intervenţie televizată sau a fost schimbat administratorul delegat al unei reţele naţionale. Să nu mi se răspundă că paginile trebuie umplute cu ceva. Să aruncăm o privire pe *New York Times,*

numărul de duminică, 22 ianuarie. In totalul de 569 de pagini sunt incluse secţiunile publicitare, revista cărţilor, săptămânalul de fapt divers, călătoriile, automobilele etc. Să vedem unde vine vorba de televiziune — este totuşi un electrocasnic care ocupă mult spaţiu în imaginarul american. Se spune câte ceva la pagina 32 a suplimentului de arte şi spectacol, unde există un comentariu despre stereotipurile rasiale în programe şi o recenzie lungă la un admirabil documentar despre vulcani. Mai
62
este, firește, şi fascicolul cu descrierea emisiunilor, dar tema televiziunii nu mai apare nici măcar în suplimentul de fapt divers şi mondene. Prin urmare nu-i adevărat că e nevoie să se vorbească de televiziune pentru umplerea paginilor şi captarea publicului. Este vorba de o opţiune, iar nu de o necesitate, în aceeaşi zi, cotidianele italiene au acordat un spaţiu larg unei emisiuni a lui Chiambretti (ce urma să fie transmisă, fiind vorba aşadar de publicitate gratuită) şi în care ştirea centrală era că Chiambretti încercase să intre cu camerele de luat vederi în aula unde îmi ţineam cursul, iar eu — din respect pentru loc şi destinaţia lui — nu-i permisesem accesul. Dacă asta se poate numi ştire (căci senzaţional este până şi faptul că unele sanctuare mai scapă neprihănite de televiziune), nu merita mai mult de patru rânduri între două asteriscuri de curiozităţi. Dar dacă la uşa acelei aule ar fi bătut, cu camera de luat vederi pe umăr, un om politic oarecare, iar eu l-aş fi invitat să-şi ia tălpăşiţa? Ar fi avut parte, fără să fi intrat măcar înăuntru şi fără să fi apărut pe micul ecran, de primele pagini ale ziarelor. In Italia, politicienii sunt cei care fixează agenda priorităţilor jurnalistice; ei declară câte ceva la televiziune (ba chiar dau de veste că au de gând să spună ceva), iar a doua zi presa nu relatează despre ceea ce s-a întâmplat în ţară, ci despre ceea ce s-a spus sau urmează să fie spus la televizor. Şi de-ar fi doar atât, de vreme ce cu siguranţă replica provocatoare a unui politician la televiziune ţine deja loc de comunicat de presă oficial. Iată însă că, în Italia, un schimb de palme între d'Agostino şi Sgarbi apare în pagina întâi printre alte ştiri politice.
63
Cu siguranţă ţara noastră deţine recordul în ceea ce priveşte legătura strânsă dintre viaţa televiziunii şi viaţa politică, altfel nu s-ar discuta atâta despre *par condicio,* iar asta încă de pe vremea lui Bernabei, aşadar înainte să apară la orizont Fininvest; cert e că presa are de tras de pe urma acestei legături. Un prieten din străinătate mă făcea atent, duminică 29 ianuarie, că doar în Italia era posibil ca în acea zi, în pagina unu şi şapte din *Repubblica,* precum şi în pagina cinci din *Corriere,* să apară pe câteva coloane declaraţia istorică a lui Chiambretti: „Eu nu renunţ" (asta numai fiindcă Santoro[1] lansase o provocare cu o zi înainte). Desigur,

hotărârea profesională a unui comic n-ar trebui să fie ştire de pagina întâi, mai ales dacă respectivul comic nu se decide să întrerupă, ci să continue liniştit o emisiune. Dacă ceva reprezintă o ştire atunci când un om muşcă un câine, iar nu când un câine muşcă un om, cazul cu pricina era al unui câine care se pare că nu muşcase pe nimeni. Ştim însă cu toţii că în spatele acelei dezbateri, care îl includea şi pe Enzo Biagi[2], exista o divergenţă, o polemică de sorginte politică. Ar trebui să spunem că presa era constrânsă să-i acorde prima pagină, şi asta nu din vina sa, ci din vina situaţiei italiene. * Care situaţie este aşa cum este, risc totuşi s-o spun, inclusiv din cauza presei.

Cu mult înainte, pentru a-şi atrage publicul televiziunii, presa scrisă a impus televiziunea ca spa-

[1] Michele Santoro (n. 1951) este moderator de emisiuni tv politice la RAI. Din vara anului 2004 ales parlamentar european în regiunea Campania pentru gruparea politică de cen-tru-stânga italiană l'Ulivo *(n. trad.).*

[2] Enzo Biagi — ziarist şi comentator tv *(n. trad.).*

ţiu politic privilegiat, făcând publicitate peste măsură concurentului său natural. Politicienii au tras cuvenitele consecinţe: au optat pentru televiziune, şi-au însuşit limbajul şi ticurile acesteia, siguri că numai aşa aveau să-şi câştige şi atenţia presei.

Presa a politizat excesiv spectacolul. Era normal prin urmare ca politicianul să caute să fie în centrul atenţiei, aducând-o pe Cicciolina în parlament; cazul Cicciolinei este un caz tipic, deoarece, dintr-o instinctivă *pruderie*[1], televiziunea nu-i acordase Cicciolinei spaţiul pe care i 1-a dat imediat presa.

Interviul

Deşi depinde de televiziune prin agenda sa, presa scrisă a decis s-o întreacă în privinţa stilului. Felul cel mai specific de a oferi informaţii, fie ele politice, literare sau ştiinţifice, s-a dovedit a fi interviul. Interviul este obligatoriu la tv, unde nu se poate vorbi despre cineva, fără să fie arătat; presa însă s-a folosit mereu de el în trecut cu multă zgârcenie. A intervieva pe cineva înseamnă să-i oferi un spaţiu, pentru a-1 face să spună ceea ce doreşte. Să ne gândim doar la ceea ce se-ntâmplă în cazul unui autor care a publicat o carte. Cititorul aşteaptă din partea presei o judecată de valoare şi o recomandare, având încredere în opinia unui critic cunoscut sau în seriozitatea ziarului respectiv. Astăzi însă un ziar se dă de ceasul morţii să facă în primul rând un interviu cu autorul. Ce este un interviu cu autorul?

pruderie — ipocrizie, în lb. fr. *(n. trad.).*

Autopublicitate, în chip fatal. Foarte rar se întâmplă ca autorul să-şi denigreze cartea. Se obişnuieşte un soi de şantaj implicit (amintesc că se petrece şi în alte ţări): „Dacă nu ne acorzi interviul, adio recenzie"; adesea însă ziarul, mulţumindu-se cu interviul, uită de

recenzie. în orice caz cititorul este cel înşelat; publicitatea a premers sau a înlocuit evaluarea critică, şi adesea criticul, când în fine scrie, nu mai vorbeşte despre carte, ci despre ceea ce autorul a spus în cursul mai multor interviuri.
Cu atât mai mult, interviul cu un om politic ar trebui să aibă un anume relief: fie că e solicitat de omul politic, care vrea să folosească ziarul drept un vehicul — iar ziarul este cel care apreciază dacă îi acordă spaţiu —, fie că e solicitat de ziar, cu dorinţa de a aprofunda o anume poziţie a omului politic. Un interviu serios cere mult timp şi persoana intervievată (cum se întâmplă în aproape toată lumea) trebuie să-şi revadă declaraţiile, pentru a se evita eventuale răstălmăciri şi dezminţiri. Astăzi cotidia-nele publică vreo zece interviuri pe zi, la botul calului, în care intervievatul spune ceea ce le-a mai spus şi altor ziare, dar, pentru a înăbuşi concurenţa, e nevoie ca interviul acelui ziar să fie mai savuros decât cel apărut altundeva. Prin urmare, jocul constă în a-i smulge politicianului o declaraţie parţială care, premeditat subliniată, va duce la declanşarea scandalului.
Şi-atunci omul politic, ieşind tot în arenă a doua zi ca să dezmintă ceea ce declarase cu o zi înainte, este oare o victimă a presei?
Ar trebui atunci să-1 întrebăm: „Dar de ce accepţi în loc să adopţi tehnica sigură a lui *no comment."*
66
în luna octombrie ni s-a părut că Bossi[1] ar fi ales această cale, interzicând deputaţilor săi să stea de vorbă cu jurnaliştii. A fost vorba de o alegere per-dantă, fiindcă s-a expus tirului presei? O alegere câştigătoare, fiindcă s-a ales cu cel puţin două zile de prezenţă pe o pagină întreagă în două cotidiane? Jurnaliştii acreditaţi la parlament afirmă că ori de câte ori o declaraţie este urmată de o dezminţire virulentă, politicianul a făcut într-adevăr acea declaraţie ambiguă, anume cu intenţia ca ziarul să o publice şi a doua zi să dea o dezminţire, între timp fiind lansat un *bulion d'essai* şi strecurată o insinuare sau o ameninţare cu ţintă precisă. încât s-ar cuveni să fie întrebat şi cronicarul de la parlament, victimă a politicianului viclean: „De ce-i faci jocul, de ce nu-i ceri să controleze şi să semneze de confirmare pentru ce e pus între ghilimele."
Răspunsul este simplu. în acest joc fiecare are ceva de câştigat şi nimic de pierdut. în măsura în care jocul devine vertiginos, declaraţiile vin una după alta zilnic, cititorul le pierde din vedere şi uită ceea ce s-a spus, în schimb, ziarul iese tare cu ştirea, iar politicianul obţine avantajul pe care şi 1-a propus. Este un *pactwn sceleri,* în dauna cititorului şi a cetăţeanului. E atât de răspândit şi acceptat, încât a devenit un obicei nu de „reclamaţie pe faţă", ci de „declamaţie ambientală". Dar, ca orice culpă, până la urmă, pactul acesta nu merită efortul: preţul, atât pentru presă, cât şi pentru

politician, este discreditarea, reacţia conservatoare a cititorului.

[1] Umberto Bossi, lider politic al partidului Lega Nord aflat în alianţa de guvernare din Italia *(n. trad.).*

67

Pentru a face interviul tot mai apetisant, s-a ajuns, aşa cum spuneam, la schimbarea radicală a limbajului politic, care preluând formula dezbaterii şi băşcăliei televizate, nu mai e rezervat, ci pitoresc şi direct. Multă vreme ne-am plâns de politicienii italieni care citeau o declaraţie modestă şi ininteligibilă de pe o foaie de hârtie şi îi admiram pe acei politicieni americani care în faţa microfoanelor păreau să dea un spectacol, improvizând, ba chiar introducând în discurs poante savuroase. Ei bine, nu era aşa: cei mai mulţi dintre ei urmaseră cursuri în felurite *speech centers* din cadrul universităţilor; urmau şi urmează regulile unei oratorii doar aparent improvizate, de fapt milimetric calculate, rosteau şi rostesc (cu excepţia unor cazuri de gafare) poante bine alese din nişte manuale mici, scrise special sau elaborate cu o noapte înainte de către *ghost writers*[1].

Susţrăgându-se retoricii solemne a primei republici, politicianul din a doua improvizează cu adevărat. Vorbeşte mai pe înţelesul celor mulţi, dar adesea necontrolat. Nu mai e nevoie să spunem că acest lucru pentru ziare, mai ales pentru cele deja săptă-mânizate, e mană cerească. Fie-mi iertată comparaţia ireverenţioasă, dar se ştie cum funcţionează mecanismul psihologic în birtul satului: dacă un individ a băut mai mult şi face o primă afirmaţie mai slobodă, întreg auditoriul se va strădui să-i dea ghes şi să-1 facă să depăşească orice limită. Iată dinamica provocării ce se instaurează în talk-show, aceeaşi care apare în relaţia dintre ziarist şi politician.

[1] *ghost writers* — (în lb. engl.) scriitori fantomă, specializaţi în orice fel de texte, redactate la comandă contra plată, fără drept de semnătură (n. *traci.).*

68

Jumătate din fenomenele pe care astăzi le definim drept „înveninare a luptei politice" provin din această dinamică scăpată de sub control. Sigur, am spus că, în vârtejul informaţiilor, cititorul uită declaraţia cu pricina; dar ceea ce ajunge să sedimenteze conduita este tonul dezbaterii, convingerea că totul e îngăduit.

Presa vorbeşte despre presă

în această agitată vânătoare de declaraţii, se întâmplă tot mai des ca presa să vorbească numai despre cealaltă presă. Din ce în ce mai des citim în ziarul A un articol care anunţă un interviu care urmează să apară a doua zi în ziarul B. Din ce în ce mai des citim o scrisoare de dezminţire a cuiva care spune că n-a dat nici o declaraţie ziarului A, urmată de replica ziaristului care afirmă că a citit respectiva declaraţie într-un interviu dat ziarului B fără să-şi facă probleme dacă nu cumva şi B a preluat informaţia pe cale ocolită din ziarul C.

Când nu vorbeşte de televiziune, presa scrisă vorbeşte despre ea însăşi, a învăţat asta de la televiziune care, cel mai mult, vorbeşte

despre televiziune, în loc să-i trezească o indignare plină de îngrijorare, această situaţie anormală îi cade bine politicianului, mulţumit că orice declaraţie a sa către un singur mijloc de comunicare va să reverbereze în cutia de rezonanţă a tuturor celorlalte media. încât, mass-me-dia, dintr-o fereastră asupra lumii, se transformă într-o oglindă în care spectatorii şi cititorii privesc o

lume politică scrutătoare de sine, asemeni reginei din „Albă ca zăpada".

Cine face acum ştirea de senzaţie

Espresso a lansat adeseori campanii care au făcut epocă, să ne amintim de celebrul debut cu: „Capitală coruptă, naţiune infectată". Care era însă tehnica acestor campanii? Acasă mai am doar colecţia completă din *Espresso* pe anul 1965 şi am răsfoit-o deunăzi. De la numărul 1 până la numărul 7, articolele se-ntind de la politică până la mondenităţi, şi nu există dezvăluiri ieşite din comun. Doar în numărul 7 apare o anchetă a lui Januzzi, „Cupoanele Sfântului Petru", în care Vaticanul este acuzat de a fi sustras în trei ani patruzeci de miliarde de lire fiscului, cu acordul tacit al guvernului italian. Ne aflăm într-o perioadă de conciliu papal, articolul 7 din constituţie este pus din nou sub semnul întrebării, tema este fierbinte. în numărul 8 tema fiscală este abandonată. în schimb Scalfari semnează o cronică despre piesa *Vicarul* de Hochhut[1], a cărei reprezentaţie a fost blocată de chestura din Roma. Apare un articol nesemnat conţinând indiscreţii despre conciliu. Fără să bată prea tare la ochi, tema *Vicarului* este reluată la rubrica de teatru a lui San-dro de Feo. în numărul 9 începe o lungă relatare,
semnată de Camillo Cederna, despre culisele conciliului, care se prelungeşte până la numărul 13.

Abia în numărul 13, după aproape două luni, un articol al lui Livio Zanetti deschide problema politică despre discuţiile privind reconsiderarea concordatului[1], şi doar spre sfârşit se face legătura cu presupusele fraude fiscale de la Vatican. Se revine asupra temei în numărul 14, fără însă a fi anunţată pe pagina întâi. în numărul 15, Biserica este prezentă într-un articol al lui Falconi despre preoţii rebeli şi cazul, pe atunci nou, al bisericii din Barbiana. Abia în numărul 16, un editorial de pagina întâi vorbeşte despre ponderea politică a unei vizite a lui Nenni[2] la Vatican. Va şti statul italian să-şi pună în valoare propriile drepturi? începând cu numărul 18 se declanşează o nouă anchetă despre misterele magistraturii.

Publicaţia avea fără doar şi poate o strategie proprie, ştia că nu poate să strige „Săriţi pe el!" în fiecare săptămână, îşi doza tonul, dar şi informaţiile, astfel încât cititorii să-şi formeze puţin câte puţin propria opinie, dădea de înţeles clasei politice că este monitorizată discret dar statornic, făcând-o să priceapă că, la nevoie, ar fi putut să dea cărţile pe faţă.

Ar mai putea vreun săptămânal din zilele noastre să aibă o asemenea conduită? Nu: *Espresso* de

[1] Rolf Hochhut (1931), scriitor german. Drama sa *Vicarul,* de mare succes în anii '60, stârneşte violente polemici: Papa Pius XII este acuzat că nu a făcut uz de propria putere pentru a împiedica exterminarea evreilor *(n. trad.).*

[1] Convenţie prin care Statul şi Biserica, considerate ca două entităţi juridice autonome, îşi reglementează propriile relaţii *(n. trad.).*

[2] Pietro Nenni, (1891-1980), om politic, membru al Partidului Socialist încă din 1921, luptător în Spania, secretar al PSI, membru al câtorva guverne postbelice, vice-premier din 1963, ministru de externe în 1963; în 1970 este numit senator pe viaţă, iar în 1975 este reales preşedinte al PSI *(n. trad.).*

atunci se adresa prin tiraj şi prezentare grafică clasei conducătoare, astăzi numărul cititorilor săi a crescut de cel puţin cinci ori; nu mai poate adopta tehnica insinuării subtile, într-un crescendo treptat; astăzi ştirea de senzaţie iniţială ar fi reluată şi amplificată de către restul presei şi alte mijloace de comunicare, iar pentru a putea să reia tema săptămânalul ar trebui imediat să-şi înteţească tirul, să găsească ştiri şi mai explozive, cu riscul de a umfla date insuficient controlate; în lumea politică şi în cadrul apariţiilor televizate, tema ar fi atins deja nivelul de gâlceava; obiectul informaţiei n-ar mai fi fost faptul că există o bănuială de fraudă fiscală sau o problemă de concordat, ci confruntarea însăşi care deja a aprins spiritele — iar săptămânalul ar vorbi doar despre cum alte jurnale sau telejurnale iau în piept chestiunea; în fine, între elementele de transformare a presei, nu putem ignora noua conduită a magistraturii. Presa intervenea acolo unde forţele politice tăceau, iar magistratura nu vedea. După campania *Mâini Curate,* magistratura a atins o asemenea intensitate de auto-sesizare la toate nivelurile, încât presei îi rămâne prea puţin de muncit. Nu face altceva decât să reia (sau să anticipeze, într-o cursă frenetică după surse indiscrete) denunţurile plecate de la palatul de justiţie, %au, schimbând macazul, să dea în vileag magistratura, fără însă să se desprindă de la remorca televiziunii. Şi iată că de ambele părţi jocul devine convulsiv; golindu-1 prin propriile convulsii de orice efect, presa este gata să producă un singur efect global, adică otrăvirea luptei politice.

Dacă odinioară un ziar trebuia să-şi trimită iscoadele pe coridoarele palatelor din Roma pentru a

culege câte o recunoaştere prudentă din partea unor persoane informate, astăzi trebuie eventual să se ferească de indivizi gata să furnizeze, fără să fie abordaţi, dosare grase: în cazul în care nu li se verifică credibilitatea, există riscul de a amplifica o intoxicare şi de a-şi pierde încrederea cititorilor. Trebuie să joace în defensivă, să pareze loviturile venite din exterior. A învins Pecorelli[1] (care juca la jumătatea drumului dintre evenimente, lumea politică, anchete şi jurnalism), iar nu Arrigo Benedetti, care considera jurnalismul o a patra putere autonomă.

Nu altfel merg lucrurile în alte ţări, dovadă că Franţa s-a plâns recent că goana după scoop-ul cu orice preţ a sfârşit prin a viola intimitatea preşedintelui republicii. Care sunt consecinţele acestei goane după *scoop,* ne-o spune o comparaţie între Nixon şi Clinton.

înainte de ancheta din *Washington Post* despre Watergate, n-au existat nicicând atacuri care să nu fi fost politice, pe adresa preşedinţiei şi a onorabilităţii sale. Dacă luăm în considerare frauda pro-priu-zisă, Nixon putea s-o înlăture cu uşurinţă, dând vina pe colaboratorii prea zeloşi. Dar a făcut greşeala să înceapă cu o minciună. Situaţie în care campania de presă şi-a concentrat tirul asupra faptului că preşedintele Statelor Unite minţise, iar Nixon a pierdut în cele din urmă nu fiindcă indirect săvârşise o efracţie, ci pentru că s-a dovedit a fi un mincinos. Opţiunea, aşadar, fusese precisă, punctuală, calibrată, şi tocmai de aceea, eficientă. In schimb, ceea ce face extrem de fragilă şi dezlânată campania dusă

[1] Pecorelli — celebru ziarist de anchetă, asasinat de Mafie în anii '80 *(n.* ***trad.).***.

72

73

împotriva lui Clinton, este apariţia câte unui *scoop* pe zi, şi chiar cu ele, nimeni nu ezită să le atribuie lui Clinton şi Hillary toate păcatele: începând cu speculaţiile imobiliare şi sfârşind cu hrănirea pisicii pe banii statului. Este prea mult. Opinia publică o dată bruiată, rămâne fundamental sceptică. Rezultatul final, şi aici, este otrăvirea luptei politice: un lider politic este schimbat doar dacă se reuşeşte să fie băgat la închisoare.

Ce e de făcut?

Pentru a evita aceste contradicţii, presa mai dispune de două formule, una mai dificilă decât alta, deoarece până şi unele ziare străine care până acum le-au practicat, trebuie într-un fel sau altul să se schimbe, pentru a se adapta la noile vremuri.

Prima este „calea fijiană". în 1990 m-am aflat aproape o lună în insulele Fiji, şi anul trecut [1996] aproape o lună în Caraibe. în acele minuscule insule în care locuiam, puteam să citesc numai cotidianul local: opt sau douăsprezece pagini, în cea mai mare ., parte reclame de restaurante şi ştiri locale. Aşadar, mă aflam în Fiji când s-a declanşat Criza din Golf şi în Caraibe când în Italia se discuta decretul Biondi: firește, eram la curent cu toate faptele esenţiale. Aceste biete ziare, lucrând doar pe baza unor mesaje de agenţie, reuşeau să dea în câteva rânduri ştirile cele mai importante din ziua precedentă. De la acea depărtare pricepeam că ceea ce nu pomenea ziarul respectiv, nu era chiar atât de important.

74

Folosirea formulei fijiene presupune, firește, pentru un ziar o înfiorătoare prăbuşire a vânzărilor. Ar deveni un buletin pentru o elită cum e cea care citeşte buletinele de bursă: căci, pentru a pricepe ponderea unei informaţii oferite în chip esenţial, e nevoie de un ochi educat. Ar fi însă şi o nenorocire pentru viaţa politică, care s-ar vedea lipsită de funcţia critică a presei. Politicienii superficiali s-ar putea gândi că, într-o atare situaţie, televiziunea le-ar fi suficientă: televiziunea însă, ca orice formă de spectacol, uzează. Fanfani[1] a supravieţuit mai mult timp decât Nilla Pizzi. O clasă politică creşte şi se maturizează inclusiv datorită unei

confruntări ample, aşezate şi reflexive, pe care doar relaţia cu presa o poate conferi. Iar clasa politică este cea dintâi care ar avea numai de pierdut (smulgând doar câteva avantaje pe termen scurt: puţine, afurisite şi imediate) din partea unei prese cotidiene total săptămânizate şi modelate de tv.
Cealaltă cale ar fi cea pe care am numit-o „a atenţiei sporite": cotidianul renunţă să se transforme într-un săptămânal de fapt divers şi devine o mină austeră şi credibilă de informaţii despre tot ceea ce se întâmplă în lume; nu va vorbi doar despre lovitura de stat dată ieri într-o ţară din lumea a treia, ci va consacra evenimentelor din această ţară o atenţie continuă, chiar şi atunci când faptele ce urmau să se declanşeze mocneau în stare de incubaţie, reuşind

[1] Amintore Fanfani, n. 1908, figură de prim-plan a parlamentului italian, precum şi în guvernele postbelice, fie ca ministru, fie ca reprezentant de frunte al Partidului creştin-democrat, până la răsunătoarea înfrângere electorală a acestuia în 1975 («. *trad).*

să-i explice cititorului de ce (în baza căror interese economice sau politice, inclusiv naţionale) trebuia să se acorde atenţie celor întâmplate acolo. Dar acest tip de presă presupune o educaţie în timp a cititorului; azi în Italia un astfel de cotidian şi-ar pierde cititorii înainte de a ajunge să-i educe. Până şi *New York Times,* cu cititorii săi educaţi şi care la New York deţine practic un fel de monopol, constată că bogat ilustratul şi mai lejerul *US Today* îi suflă cititori.
S-ar putea întâmpla însă şi altceva. Datorită dezvoltării sistemelor digitale şi a unei televiziuni interactive, în curând fiecare dintre noi va putea să-şi alcătuiască şi chiar să-şi tipărească acasă, folosind telecomanda, propriul cotidian indispensabil, selec-tându-1 dintr-o infinitate de surse. Cotidianele ar putea să dispară — nu însă şi editorii de ziare, care vor vinde informaţie cu nişte costuri reduse. Insă ziarul făcut acasă ar putea să vorbească doar despre ceea ce îl interesează pe utilizator, înstrăinându-1 de un flux de informaţii, opinii, semnale, care l-ar fi putut dinamiza; l-ar priva de posibilitatea de a sesiza, răsfoind restul ziarului, informaţia surprinzătoare sau nedorită. Am avea astfel o elită de utilizatori foarte informaţi, care ştiu unde şi când să caute informaţii, şi o masă de subproletari ai informaţiei, mulţumiţi să ştie că în împrejurimi s-a născut un viţel cu două capete, ignorând pur şi simplu restul lumii. Iar asta se şi întâmplă cu ziarele americane, mai puţin cele care apar la New York, San Francisco, Los Angeles, Washington şi Boston.
Şi această situaţie ar reprezenta un neajuns pentru politicieni, care ar fi siliţi să se orienteze doar spre televiziune: ar rezulta un regim de republică

plebiscitară, în care alegătorii ar reacţiona doar prin emoţii de moment, emisiune după emisiune, ceas de ceas. Pentru unii ar putea părea o situaţie ideală: într-un astfel de caz însă, nu doar fiecare politician în parte, ci şi grupările, mişcările înseşi ar avea viaţa scurtă a unui manechin.
E-adevărat că rămâne deschiderea oferită de un viitor Internet, şi politicieni ca Al Gore au înţeles-o de mult. Informaţia se răspândeşte prin

nenumărate canale autonome, sistemul este acefal şi incontrola-bil, fiecare discută cu fiecare, nu se mulţumesc doar să reacţioneze emotiv la sondaje în timp real, ci digeră mesaje mai aprofundate pe care le descoperă treptat, intră în relaţii şi discuţii care depăşesc dialectica parlamentară sau vetusta polemică jurnalistică.
Dar, şi încă pentru mulţi ani de acum încolo: (1) reţelele digitale vor rămâne nişte instrumente ale unei elite instruite şi tinere, iar nu ale gospodinei catolice, nu ale marginalizatului avut în vedere de Rifondazione[1], nu ale pensionarului de care face caz PDS[2], nici ale doamnei burgheze care simpatizează cu Polul[3].
Ameninţarea mea e o glumă, deşi ceva adevăr există în ea: reţeaua digitală poate să ofere de pe acum putere, dar nu vouă şi alegătorilor voştri tradiţionali, ci studenţilor mei, care vor stabili o punte privilegiată cu acei *yuppies* de la Wall Street; (2) nu

[1] Rifondazione Comunista — formaţiune politică de stânga, reprezentată în Parlamentul italian actual *{ţi, trad.).*

[1] PDS — Partidul Democraţiei de Stânga, reprezentat în Parlamentul italian actual *(n. irad.).*

[1] Polul — coaliţia forţelor de dreapta ce deţin în prezent majoritatea parlamentară (n. *trad.).*

e sigur că aceste reţele pot rămâne la nesfârşit independente, sustrase oricărui control de sus; situaţii de supraaglomerare au şi apărut, iar mâine *Big Brother* ar putea să controleze canalele de acces, şi atunci să vezi disputa despre *par condicio...*; (3) imensa cantitate de informaţie permisă de aceste reţele ar putea duce la o cenzură ca urmare a excesului. Ediţiile ziarului *New York Times* de duminică inventariază într-adevăr *all the news that'sfit to prinţ,* „tot ceea ce merită să fie tipărit", şi totuşi nu se deosebeşte prea mult de *Pravda* de pe vremea lui Stalin, pentru că — fiind imposibil să-1 citeşti în întregime în şapte zile — e ca şi cum informaţiile oferite ar fi fost cenzurate. Excesul de informaţie duce fie la criterii aleatorii de decimare, fie la selecţii atente, accesibile, din nou, doar unei elite foarte educate.
Ce concluzie să tragem? Consider că presa, în înţelesul tradiţional de cotidian şi de săptămânal pe hârtie, care se cumpără din proprie iniţiativă la chioşc, are încă un rol fundamental, şi asta nu doar pentru maturizarea civică a unei ţări, ci şi pentru mulţumirea şi plăcerea noastră de a considera de câteva secole, o dată cu Hegel, lectura ziarelor ca un fel de rugăciune matinală a omului modern. *g*
Dar, aşa cum merg lucrurile astăzi, presa italiană dă la iveală în chiar paginile sale o stare de jenă din care, deşi e conştientă, nu ştie să iasă. Şi fiindcă alternativele, aşa cum am văzut, sunt riscante, este nevoie de o transformare lentă, de care lumea politică nu trebuie să fie străină. Nu se poate cere presei să elimine total procesul de săptămânizare, motivele fiind cele pe care le-am arătat. în schimb, nu poate fi încurajată să consemneze doar bârfe de pa-

lat sau exteriorizări necontrolate. Căci riscul unui colaps este subînţeles.
Pentru început, ce-ar fi dacă s-ar întâmpla mai des ca un om politic să trimită ziarelor un articol care să apară sub sigla „Am primit la redacţie şi suntem bucuroşi să publicăm". Sigur că da, iată un fel de a contribui la reflecţie, de animare a răspunderii propriilor declaraţii. Omul politic trebuie să ceară să-şi vadă fiecare interviu şi să confirme felul în care a fost citat. Va apărea mai rar în ziare, dar de câte ori apare, va fi luat în serios. Avantaje vor avea inclusiv ziarele, care nu vor mai fi condamnate să consemneze doar izbucniri umorale smulse între două cafele. Cum va umple presa aceste goluri? Poate chiar căutând alte informaţii în restul lumii, care nu se rezumă la micul spaţiu dintre Montecitorio cu Palazo Madama[1] — de care, câtorva miliarde de oameni, nu le pasă. Miliarde de oameni de care totuşi nouă trebuie să ne pese şi despre care presa trebuie să vorbească mai mult, nu numai fiindcă mii de concetăţeni de-ai noştri construiesc împreună cu ei ceva, dar şi fiindcă de creşterea sau de criza lor depinde şi viitorul societăţii noastre.
Fac această invitaţie, atât presei cât şi lumii politice să privească mai mult către lume şi mai puţin în oglindă.
[1] Sediul Senatului italian de la Roma (n. *trad.).*
79
v^ând intră în scenă celălalt
Dragă Carlo Măria Martini,
Scrisoarea dumneavoastră mă scoate dintr-o gravă încurcătură, pentru a mă pune într-alta, la fel de gravă. Până acum eu am fost cel care (şi nu din propria-mi voinţă) a trebuit să iau cuvântul, şi cine vorbeşte primul, inevitabil întreabă, aşteptând ca celălalt să răspundă. De-aici şi jena mea, cea de a mă simţi inchizitorial. Şi am apreciat mult hotărârea şi umilinţa cu care dumneavoastră, de trei ori la rând, aţi dezminţit legenda conform căreia iezuiţii vor răspunde totdeauna la o întrebare printr-o altă întrebare.
Acum însă mă simt eu jenat să răspund la întrebarea dumneavoastră, fiindcă răspunsul meu ar fi semnificativ dacă aş fi avut parte de o educaţie laică; adevărul e însă că am primit o puternică amprentă catolică (aptă să marcheze momentul unei traume) la douăzeci şi doi de ani. Perspectiva laică pentru mine nu a fost o moştenire absorbită pasiv, ci rezultatul, foarte resimţit, al unei lungi şi lente mutaţii, şi încă nu sunt sigur dacă unele convingeri morale ale mele nu depind şi-acum de o amprentă religioasă care mi-a marcat începuturile. Aflân-du-mă deja la o vârstă înaintată, am văzut (într-o
81
universitate catolică străină care înrolează şi profesori de formaţie laică, pretinzându-le cel mult o atitudine de respect formal al

ritualurilor religio-so-academice) că unii colegi de-ai mei se apropie de sfintele taine fără să creadă în Prezenţa Regală şi prin urmare fără să se fi spovedit măcar. M-am cutremurat, după atâţia ani, căci am perceput încă o dată oroarea sacrilegiului.
Cred totuşi că pot să spun pe ce fundamente se sprijină astăzi această „religiozitate laică" a mea — deoarece am convingerea fermă că există forme diferite de religiozitate şi, respectiv, sentimentul Sacrului, al Limitei, al interogaţiei şi al aşteptării, al comuniunii cu ceva care ne depăşeşte, chiar şi în lipsa credinţei într-o divinitate personală şi providenţială. Lucru pe care, aşa cum înţeleg din scrisoarea dumneavoastră, îl ştiţi prea bine. Vă întrebaţi în schimb ce anume e atât de angajant, cuceritor şi indispensabil în aceste forme de etică.
Aş vrea să iau lucrurile pe departe. Anumite probleme etice mi-au devenit mai clare în timp ce meditam asupra unor probleme semantice — şi nu vă faceţi griji dacă va spune cineva că vorbim complicat: probabil că a fost încurajat să vorbească prea simplu despre „revelaţia" mass-mediatică, previzibilă prin definiţie. N-au decât să înveţe să gândească mai complicat, deoarece nici misterul şi nici certitudinea nu sunt simple.
Problema mea era dacă există „universali semantici", adică noţiuni elementare comune întregii specii umane, care pot fi exprimate de toate limbile. Problemă nu foarte uşoară, de vreme ce se ştie că multe culturi nu recunosc noţiuni care nouă ni se par evi-

dente: de exemplu, cea de substanţă înzestrată cu anumite proprietăţi (ca atunci când spunem că „mărul e roşu") sau cea de identitate (a = a). M-am convins însă că există cu siguranţă noţiuni comune tuturor culturilor şi că toate se raportează la poziţia corpului nostru în spaţiu.
Suntem animale în postură erectă, din care pricină este obositor să rămânem mult timp cu capul în jos şi, prin urmare, avem o noţiune comună de sus şi jos, tinzând să-1 privilegiem pe primul în defavoarea celui de-al doilea. Tot astfel avem noţiuni de parte dreaptă şi stângă, de a sta pe loc sau a merge, de a sta în picioare sau întinşi, de a ne târî sau a sări, de veghe sau somn. Şi fiindcă avem mâini şi picioare, ştim cu toţii ce înseamnă să loveşti o materie tare, să penetrezi o substanţă moale sau lichidă, să terciuieşti, să pisezi, să râşneşti, să dai şuturi şi poate chiar să dansezi. Lista ar putea continua la nesfârşit, incluzând văzul, auzul, mâncatul sau băutul, înghiţitul sau datul afară. Şi desigur, orice om are noţiuni despre ceea ce înseamnă să percepi, să-ţi aminteşti, să simţi dorinţă, teamă, tristeţe sau uşurare, plăcere sau durere, să emiţi sunete care să exprime aceste sentimente. Aşadar (şi de-acum intrăm în sfera dreptului) există concepţii universale privind constrângerea: nu se doreşte să fim împiedicaţi să vorbim, să vedem, să ascultăm,

să dormim, să înghiţim sau să dăm afară, să mergem unde vrem, suferim dacă cineva ne leagă sau ne sechestrează, ne loveşte, răneşte, ucide, ne supune la torturi fizice sau psihice menite să diminueze sau să anuleze capacitatea noastră de a gândi.
Observaţi că până acum am pus în scenă doar un soi de Adam animalic şi solitar, care încă nu ştie ce este raportul sexual, plăcerea dialogului, dragostea filială, durerea la pierderea unei persoane iubite; dar deja în această fază, cel puţin pentru *noi* (dacă nu pentru el sau pentru ea) această semantică a devenit deja temelia unei etici: trebuie înainte de toate să respectăm drepturile corporalităţii celuilalt, între care şi dreptul de a vorbi şi gândi. Dacă semenii noştri ar fi respectat aceste „drepturi ale corpului", n-am mai fi avut masacrul inocenţilor, creştinii la circ, noaptea Sfântului Bartolomeu, rugul ereticilor, lagărele de exterminare, cenzura, copii în mină, violurile din Bosnia.
Dar ce se întâmplă atunci când, deşi îşi elaborează rapid repertoriul instinctiv de noţiuni universale, *dobitocul* (sau *dobitoaca),* cu toată buimăceala şi sălbăticia pe care le-am pus în scenă, poate în sfârşit să priceapă nu numai că doreşte să facă unele lucruri şi nu doreşte să i se facă altele, ci şi că n-ar trebui să facă altora ceea ce nu vrea să-i fie făcut lui însuşi? Căci, din fericire, Raiul se populează numai-decât. Dimensiunea etică începe o dată cu intrarea în scenă a celuilalt. Orice lege, fie ea morală sau juridică, reglementează întotdeauna relaţiile interper-sonale, inclusiv pe cele faţă de Celălalt care o impune.
Şi dumneavoastră îi atribuiţi laicului virtuos convingerea că celălalt există în noi. Nu e vorba însă de o vagă înclinaţie sentimentală, ci de o condiţie „întemeietoare". Aşa cum ne învaţă şi cele mai laice dintre ştiinţele umane, celălalt, cu privirea sa, este cel care ne defineşte şi ne formează. Noi (aşa cum nu reuşim să trăim fără să mâncăm sau să dormim)

nu reuşim să înţelegem cine suntem fără privirea şi răspunsul celuilalt. Până şi cel ce ucide, violează, fură, împilează, săvârşeşte toate astea în momente excepţionale, dar tot restul vieţii lui nu face altceva decât să cerşească de la semenii săi aprobare, iubire, respect, laudă. Şi chiar celor pe care-i umileşte le cere recunoaşterea fricii şi a supunerii. In lipsa acestei recunoaşteri, nou-născutul abandonat în pădure nu se umanizează (sau precum Tarzan îl caută cu orice preţ pe celălalt sub chipul unei maimuţe) şi nu este exclusă moartea sau nebunia în cazul convieţuirii într-o comunitate în care sistematic toţi ar decide să nu ne privească niciodată şi să se comporte ca şi cum n-am exista.
De ce oare există sau au existat totuşi culturi care îngăduie masacrul, canibalismul, umilirea corpului celuilalt? Pur şi simplu fiindcă ele restrâng conceptul de „ceilalţi" la comunitatea tribală

(sau la etnie), considerându-i pe „barbari" drept fiinţe neumane; dar nici cruciaţii nu-i socoteau pe necredincioşi nişte semeni demni de iubit. Fapt e că recunoaşterea rolului celorlalţi, necesitatea de a respecta faţă de ei acele exigenţe pe care le considerăm indispensabile pentru noi, reprezintă rodul unei evoluţii milenare. Chiar şi porunca creştină a iubirii a fost enunţată şi greu acceptată abia atunci când vremurile erau coapte.
Dumneavoastră însă mă întrebaţi: această conştiinţă a rolului celuilalt este în stare să-mi furnizeze un temei absolut, o temelie neclintită pentru un comportament etic? Ar fi suficient să vă răspund că şi ceea ce dumneavoastră definiţi ca „fundamente absolute" nu-i împiedică pe mulţi credincioşi să

păcătuiască în cunoştinţă de cauză, iar disputa ar putea să se încheie astfel: ispita răului există chiar în cel ce are o noţiune întemeiată şi revelată, a binelui. Vreau însă să vă povestesc două anecdote care mi-au dat mult de gândit.
Prima se referă la un scriitor care se proclamă catolic, fie şi *sui generis;* nu-i dau numele pentru simplul motiv că ceea ce am să citez mi-a fost spus într-o conversaţie particulară, iar eu nu sunt un sicofant. Era pe vremea lui Ioan XXIII şi vârstnicul meu prieten, spre a-i marca entuziast virtuţile, a spus (cu o evidentă intenţie paradoxală): „Papa Ioan trebuie că e ateu. Doar cine nu crede în Dumnezeu poate să-şi iubească atât de mult semenii!"
Ca în cazul tuturor paradoxurilor, şi acesta conţinea un sâmbure de adevăr: fără să iau în seamă ateul (o figură a cărei psihologie îmi scapă, deoarece, din perspectiva kantiană, nu văd cum *nu* se poate crede în Dumnezeu, şi să consider că *nu* i se poate proba existenţa, iar apoi să cred neclintit în inexistenţa lui Dumnezeu, considerând că poate fi probată), mi se pare normal ca o persoană care nu a avut nicicând o experienţă a transcendenţei, sau a ra-«ţa t-o, poate să dea un sens propriei vieţi şi propriei morţi, poate să se simtă consolat doar de dragostea pentru ceilalţi, de tentativa de a garanta altcuiva o viaţă decentă şi după ce el nu va mai fi. Sigur, există şi oameni care nu cred şi totuşi nu ţin să dea un sens propriei morţi, dar există şi indivizi care se declară credincioşi şi cu toate acestea nu s-ar codi să străpungă inima unui copil viu, doar ca să nu moară ei. Puterea unei etici se măsoară după compor-

tamentul sfinţilor şi nicidecum al neghiobilor *cujus deus venter est.*
Şi iată şi a doua anecdotă. Eram încă un tânăr catolic de şaisprezece ani şi mi s-a întâmplat să mă angajez într-un duel verbal cu un cunoscut mai în vârstă, reputat „comunist" în sensul pe care-1 avea acest termen în anii cincizeci. Şi fiindcă mă provoca, i-am pus întrebarea hotărâtoare: Cum putea el, ca necredincios, să dea un sens acelui lucru altfel lipsit de sens, şi anume propriei morţi? La

care el mi-a răspuns: „Cerând, înainte să mor, o înmormântare civilă. Eu n-o să mai fiu, dar am să las celorlalţi un exemplu." Cred că şi dumneavoastră puteţi admira credinţa profundă în continuitatea vieţii, sentimentul absolut al datoriei ce anima acest răspuns. Este sentimentul care a stimulat mulţi necredincioşi să moară sub tortură, numai să nu-şi trădeze prietenii, alţii să rişte molipsirea de ciumă, pentru a-i vindeca pe ciumaţi. Şi câteodată este singurul lucru care îl face pe filozof să filozofeze, pe scriitor să scrie: să lase, adică, un mesaj în sticlă, astfel încât într-un fel sau altul lucrul în care am crezut sau care ni se părea frumos, să poată fi crezut sau să pară frumos celor ce vin după noi.
Este oare acest sentiment atât de puternic încât să justifice o etică atât de fermă şi inflexibilă, la fel de solid fundamentată ca şi a celor ce cred în morala revelată, în nemurirea sufletului, în răsplată şi pedeapsă? Am căutat să fundamentez principiile unei etici laice pe un fapt natural (şi, ca atare, şi pentru dumneavoastră rod al unui proiect divin), aşa cum este corporalitatea noastră, şi pe ideea că noi ştim instinctiv că avem un suflet (sau ceva ce îi ţine

locul) numai în virtutea prezenţei celuilalt. De unde rezultă că ceea ce am definit ca „etică laică" este în fond o etică naturală, pe care nici cel credincios n-o ignoră. Instinctul natural, dus la fireasca maturizare şi autoconştiinţă, nu reprezintă oare un temei care să dea garanţii suficiente? Sigur, putem să ne gândim că nu există un imbold suficient către virtute, „oricum", poate spune necredinciosul, „nimeni n-o să afle despre răul pe care-1 fac pe ascuns". Dar atenţie, necredinciosul consideră că nimeni nu se uită la el de sus şi prin urmare ştie că — tocmai de aceea — nu există nici acel Cineva care poate să ierte. Dacă ştie că a făcut un rău, singurătatea sa va fi nesfârşită, iar moartea sa, disperată. Va încerca mai cu seamă, mai degrabă decât cel credincios, curăţarea prin spovedanie publică, va cere iertare celorlalţi. Asta o ştie, din toată fiinţa sa, şi prin urmare ştie că va trebui să-i ierte el înainte pe ceilalţi. Altfel cum s-ar putea explica faptul că *remuşcarea* este un sentiment perceput şi de necredincioşi?
Nu aş dori să se instaureze o opoziţie stearpă între cel ce crede într-un Dumnezeu transcendent şi cel ce nu crede într-un principiu supraindividual. Aş vrea să amintesc că tocmai eticii îi era dedicată marea carte a lui Spinoza, care începe cu o definiţie a Iui Dumnezeu drept cauză de sine. Numai că această divinitate spinoziană, ştim cu toţii, nu este nici transcendentă şi nici personală: cu toate astea, chiar şi din viziunea unei mari şi unice *substanţe* cosmice în care într-o zi vom fi reabsorbiţi, este posibil să rodească o viziune a toleranţei şi bunăvoinţei tocmai fiindcă spre echilibrul şi armonia

unicei *substanţe* aspirăm cu toţii. Aspirăm fiindcă într-un fel sau altul credem că este imposibil ca această *substanţă* să nu fie cât de cât îmbogăţită sau deformată de ceea ce am înfăptuit de-a lungul miilor de ani. Aşa că aş îndrăzni să spun (nu e o ipoteză metafizică, ci doar o sfioasă concesie făcută speranţei care nicicând nu ne-a părăsit) că şi dintr-o asemenea perspectivă ar putea fi reformulată problema unei oarecare vieţi de după moarte. Astăzi universul electronic ne sugerează că pot exista secvenţe de mesaje care se transferă de la un suport fizic la altul, fără să-şi piardă trăsăturile lor irepetabile, părând chiar să supravieţuiască în chip de algoritm pur, imaterial, în clipa în care, după părăsirea suportului, nu s-au imprimat încă pe un altul. Dar poate că moartea nu este neapărat implozie, ci, dimpotrivă, explozie şi întipărire, undeva, printre vârtejurile universului, al *software-ului* (de alţii numit „suflet") pe care noi l-am elaborat în timpul vieţii, alcătuit şi din amintiri şi remuşcări personale, adică suferinţă de nevindecat, sau din sentiment de împăcare pentru datoria împlinită, şi iubire.

însă dumneavoastră spuneţi că, fără pilda şi cuvântul lui Cristos, orice etică laică n-ar avea o justificare de fond care să-i dea o putere de convingere de necontestat. De ce să-1 privăm pe laic de dreptul de a se folosi de pilda lui Cristos cel iertător. încercaţi, Carlo Măria Martini, spre binele discuţiei şi al confruntării în care credeţi, să admiteţi, fie şi pentru o singură clipă, ipoteza că Dumnezeu nu există: că omul apare pe pământ printr-o eroare sau stângăcie a hazardului, pradă condiţiei sale de muritor, condamnat în plus să aibă conştiinţa acestui fapt, şi din această cauză cel mai nedesăvârsit dintre toate

animalele (treceţi-mi cu vederea tonul leopardian al acestei ipoteze). Omul acesta, pentru a dobândi curajul să-şi aştepte moartea, ar deveni în chip necesar un animal religios şi ar năzui să construiască naraţiuni capabile să-i furnizeze o explicaţie şi un model, o imagine pilduitoare. Şi printre cele multe pe care reuşeşte să şi le închipuie — unele strălucitoare, altele înspăimântătoare, iar altele patetic consolatoare — ajungând la împlinirea timpurilor, are la un moment dat puterea religioasă, morală şi poetică să conceapă modelul lui Cristos, al iubirii universale, al iertării duşmanilor, a vieţii oferite ca jertfă pentru salvarea celuilalt. Dacă aş fi un călător venit din îndepărtate galaxii şi m-aş afla dinaintea unei specii care a reuşit să-şi propună acest model, aş fi cucerit de atâta energie teogonică şi aş considera această specie mizerabilă şi infamă, care a comis atâtea orori, răscumpărată doar de faptul că a reuşit să dorească şi să creadă că toate acestea reprezintă *adevărul.*

Abandonaţi acum chiar ipoteza şi lăsaţi-o pe seama altora: dar acceptaţi că, dacă Cristos ar fi fost doar subiectul unei mari povestiri, faptul că această povestire a putut să fie închipuită şi

dorită de bipezi golaşi care ştiu doar că nu ştiu nimic, ar fi la fel de miraculos (miraculos de tainic) ca faptul că fiul unui Dumnezeu real s-ar fi întrupat cu adevărat. Această taină naturală şi pământească n-ar înceta să emoţioneze şi să înalţe inima celui ce nu crede.
De aceea consider că, în punctele sale fundamentale, o etică naturală — respectată în profunda religiozitate care o însufleţeşte — se poate întâlni cu
90
principiile unei etici întemeiate pe credinţa în transcendenţă, care nu poate să nu recunoască faptul că principiile naturale au fost sculptate în inima noastră în baza unui program de mântuire. Dacă rămân — şi cu siguranţă vor rămâne — pe dinafară nişte contururi care nu se suprapun, vom invoca situaţii similare în cazul întâlnirii altor religii. Iar în conflictele religioase va trebui să prevaleze *caritatea* şi *înţelepciunea.*

Migraţiile, toleranţa si intolerabilul

1. Migraţiile mileniului trei

Anul 2000 se apropie. Nu voi zăbovi să discut dacă noul mileniu începe cu miezul nopţii de 31 decembrie 1999 sau mai degrabă cu miezul nopţii de 31 decembrie 2000, cum ne-ar încuraja să credem matematica şi cronologia. Din punct de vedere simbolic, atât matematica, cât şi cronologia reprezintă
0 opinie şi, desigur, 2000 este o cifră magică, de sub farmecul căreia este greu să te sustragi după atâtea romane din secolul trecut care vesteau minunile anului 2000.
Pe de altă parte, am aflat că şi din punct de vedere cronologic computerele vor intra în criză în privinţa datelor, din 1 ianuarie anul 2000 şi nu din
1 ianuarie 2001. Sentimentele noastre vor fi impalpabile şi rătăcitoare, însă computerele nu greşesc nici atunci când greşesc: chiar dacă dau greş pe 1 ianuarie 2000, au dreptate.
Pentru cine este magic anul 2000? Pentru lumea creştină, evident, pentru că marchează două mii de ani de la presupusa naştere a lui Cristos (chiar dacă ştim că Cristos nu s-a născut în anul 0 al erei noastre). Nu putem spune „pentru lumea occidentală",
93
deoarece lumea creştină se extinde şi la unele civilizaţii orientale, în vreme ce de lumea aşa-zis „occidentală" aparţine Israelul care califică sistemul nostru de cronologie în termeni de *Common Era,* dar de fapt numără anii în alt fel.
Pe de altă parte, în secolul al XVII-lea protestantul Isaac de la Peyrere arătase că cronologiile chinezeşti erau mult mai vechi decât cele ebraice, şi avansase ipoteza că păcatul originar i-ar fi implicat doar pe urmaşii lui Adam, însă nu şi alte rase, născute cu mult timp înainte. Fireşte, fusese declarat eretic, dar, indiferent dacă a avut dreptate sau nu din punct de

vedere teologic, el a reacţionat la un fapt pe care în zilele noastre nimeni nu-1 mai pune la îndoială: datările diferite valabile pentru diverse civilizaţii reflectă diversele teogonii şi istoriografii, cea creştină, fiind doar una între multe altele (şi aş vrea să relev că numărătoarea *ab anno domini* nu este atât de veche cum s-ar crede, deoarece încă din Evul Mediu timpuriu anii se numărau nu de la naşterea lui Cris-tos, ci de la presupusa creare a lumii).
Cred că anul 2000 va fi sărbătorit şi la Singapore sau Beijing, ca urmare a influenţei modelului european asupra altor modele. Toată lumea va sărbători probabil venirea lui 2000, însă pentru majoritatea popoarelor de pe planetă acest lucru va reprezenta o convenţie comercială, iar nu o convingere intimă. Dacă în China înflorea o civilizaţie înainte de anul nostru 0 (şi de altfel noi ştim că înainte de acest an înfloriseră alte civilizaţii în bazinul mediteranean, numai că am convenit să numărăm anii în care trăiau Platon şi Aristotel cu „înainte de Cristos"), ce semnificaţie are sărbătorirea anului 2000? Semnifică

izbânda modelului, pe care nu l-aş numi creştin (căci anul 2000 va fi serbat şi de atei), ci, în orice caz, a modelului european, care, după ce Cristofor Co-lumb a „descoperit" America — deşi indienii din America spun că în acei. ani ei ne-au descoperit pe noi — a devenit şi un model american.
Când vom sărbători anul 2000, ce an va fi pentru musulmani, pentru aborigenii Australiei, sau pentru chinezi? Desigur, s-ar putea nici să nu ne intereseze. Anul 2000 este al nostru, este o dată euro-centrică, e treaba noastră. Dar dincolo de faptul că modelul euro-centric pare să domine şi civilizaţia americană — chiar dacă printre cetăţenii americani sunt şi africani, orientali, piei-roşii care nu se regăsesc în acest model —, avem oare dreptul noi, europenii, să ne mai identificăm cu modelul euro-centric? Acum câţiva ani, când s-a constituit la Paris Academie Uni-verselle des Cultures, care reuneşte artişti şi oameni de ştiinţă din toate ţările lumii, a fost redactat un statut sau o *charte.* Intr-una dintre declaraţiile introductive ale acestei *charte,* care dorea să definească inclusiv sarcinile ştiinţifice şi morale ale acelei Academie, se spune că în următorul mileniu s-ar putea produce în Europa un amplu „metisaj de culturi".
Dacă mersul evenimentelor nu se va schimba brusc (căci totul e cu putinţă), trebuie să ne pregătim pentru situaţia în care în următorul mileniu Europa va arăta ca New York sau ca unele ţări din America Latină. La New York asistăm la negarea conceptului de *melting pot,* felurite culturi coexistă, de la portoricani la chinezi, de la coreeni la pakistanezi: unele grupuri au fuzionat între ele (ca italienii şi irlandezii, evreii şi polonezii), altele se menţin

separate (în cartiere diferite, vorbind limbi diferite şi practicând tradiţii diferite), şi toate se întâlnesc pe baza unor legi comune şi a unei limbi de circulaţie comună, engleza, pe care fiecare o vorbeşte insuficient. Vă rog să vă amintiţi că la New York, unde populaţia

„albă" tinde să devină minoritară, 42% dintre albi sunt evrei, şi restul de 58% sunt de cele mai felurite origini, iar dintre aceştia aşa-zişii *zvasps* (albi, anglosaxoni şi protestanţi) reprezintă minoritatea (există catolici polonezi, italieni, hispano-ame-ricani, irlandezi etc).
în America Latină au avut loc, de la ţară la ţară, fenomene diverse: colonişti spanioli s-au metisat când cu indienii, când (ca în Brazilia) cu africanii, alteori *au* apărut limbi şi populaţii zise „creole". E foarte greu, judecând chiar în termeni rasiali de sânge, să spunem dacă un mexican sau un peruvian are origini europene sau amerindiene, ca să nu mai vorbim de un jamaican.
Ei bine, spre un asemenea fenomen se-ndreaptă Europa, şi nici un rasist, nici un nostalgic reacţionar nu va putea să i se împotrivească.
Consider că trebuie să se facă deosebire între conceptul de „imigraţie" şi cel de „migraţie". Putem • vorbi de „imigraţie" atunci când unii indivizi (chiar mulţi, dar statistic într-o măsură nesemnificativă în raport cu seminţia de origine) se transferă dintr-o ţară într-alta (ca italienii sau irlandezii în America, sau astăzi turcii în Germania). Fenomenele de imigraţie pot fi controlate politic, limitate, încurajate, programate sau acceptate.
Nu la fel se-ntâmplă cu migraţiile. Fie că sunt violente sau paşnice, ele seamănă cu fenomenele na-

turale: se produc şi nimeni nu le poate controla. Se poate vorbi de „migraţie" atunci când un întreg popor, puţin câte puţin, se deplasează de pe un teritoriu pe altul (şi nu are importanţă câţi rămân pe teritoriul de origine, ci în ce măsură migratorii schimbă radical cultura teritoriului în care au migrat). Au existat mari migraţii de la est la vest, în cursul cărora popoarele din Caucaz au schimbat cultura şi ereditatea biologică a autohtonilor. Au existat migraţiile unor popoare aşa-zis „barbare" care au invadat imperiul roman şi au creat noi regate şi noi culturi numite „romano-barbare" sau „romano-germanice". A existat migraţia europeană spre continentul american, pe de-o parte de pe Coasta de Est treptat, până în California, iar pe de alta, din insulele caraibiene şi Mexic până la extremitatea Cono Sur. Chiar dacă parţial a fost programată politic, se poate vorbi de migraţie fiindcă albii proveniţi din Europa nu numai că n-au adoptat obiceiurile şi cultura nativilor, dar au întemeiat o nouă civilizaţie la care până şi nativii (cei care au supravieţuit) s-au adaptat.
Au existat migraţii întrerupte, precum cea a popoarelor de origine arabă până în Peninsula Iberică. Au existat forme de migraţie programată şi parţială, dar nu mai puţin influentă, precum cea a europenilor spre răsărit sau spre sud (de unde şi naşterea naţiunilor numite „post-coloniale"), unde migratorii au schimbat totuşi cultura

populaţiei autohtone. Cred că nu a fost alcătuită până acum o fenomenologie a diferitelor tipuri de migraţie, dar cu siguranţă migraţiile sunt altceva decât imigraţiile. Se poate vorbi de „imigraţie" pur şi simplu, atunci când imigranţii (acceptaţi conform unor decizii politice)

acceptă în mare parte obiceiurile ţării în care imigrează, spre deosebire de „migraţie", când migratorii (pe care nimeni nu-i poate opri la hotare) transformă radical cultura teritoriului în care migrează.
Noi astăzi, după un secol nouăsprezece plin de imigranţi, ne aflăm în faţa unor fenomene nelămurite. Astăzi — într-un climat de o mare mobilitate — este foarte greu să spunem dacă anumite fenomene ţin de imigraţie sau de migraţie. Există desigur un flux de nestăvilit de la sud spre nord (africanii sau cei din Orientul Mijlociu spre Europa), indienii din India au invadat Africa şi insulele din Pacific, chinezii sunt pretutindeni, japonezii sunt prezenţi cu organizaţiile lor industriale şi economice chiar şi atunci când nu se deplasează fizic în chip masiv.
Mai este cu putinţă să faci deosebirea între imigraţie şi migraţie când întreaga planetă e pe cale să devină teritoriul unor deplasări încrucişate? Cred că este posibil: aşa cum am spus, imigraţiile sunt controlabile politic, migraţiile, nu, ele sunt ca fenomenele naturale. Atât timp cât există imigraţie, popoarele pot spera să-i ţină pe imigranţi într-un ghetou, ca să nu se amestece cu nativii. Când e vorba de migraţie, nu se mai pune problema ghetourilor, iar metisajul este incontrolabil.
Fenomenele cărora Europa încearcă încă să le ţină piept, precum cazurile de imigraţie, sunt de fapt cazuri de migraţie. Lumea a treia bate la porţile Europei şi intră chiar dacă Europa nu este de acord. Problema nu mai este cea de a decide (aşa cum politicienii se prefac că cred) dacă vor fi admise la Paris studente cu *chador* sau câte moschei vor trebui construite la Roma. Problema este că în următorul mi-

leniu (şi fiindcă nu sunt un profet, nu ştiu data precisă) Europa va fi un continent multirasial sau, dacă preferaţi, „colorat". Vă place sau nu vă place, aşa va fi.
Această confruntare (sau ciocnire) de culturi va putea să aibă consecinţe sângeroase, şi sunt convins că într-o oarecare măsură le va avea, vor fi inevitabile şi de lungă durată. însă rasiştii ar trebui să fie (teoretic) o rasă în curs de dispariţie. A existat un patrician roman care nu reuşea să accepte că şi galii, sarmaţii sau evreii precum Sfântul Pavel pot să devină *cives romani,* că ar putea urca pe tronul imperial un african, aşa cum în cele din urmă s-a şi întâmplat? Am uitat de existenţa acelui patrician şi el a fost dat uitării de

istorie. Civilizaţia romană era o civilizaţie de metişi. Rasiştii vor spune că tocmai de aceea s-a destrămat, dar a fost nevoie de cinci sute de ani — şi mi se pare că este un arc de timp ce ne îngăduie şi nouă să facem proiecte de viitor.

2. Intoleranţă

De obicei fundamentalismul şi integrismul sunt considerate concepte strâns înrudite, forme dintre cele mai evidente de intoleranţă. Consultând două excelente instrumente de referinţă ca *Petit Robert* şi *Dictionaire Historique de la Langue Frangaise,* găsesc în definiţia privitoare la „fundamentalism" o trimitere imediată la integrism. Ceea ce ne face să credem că toate fundamentalismele sunt integriste şi viceversa.

99

însă chiar dacă ar fi adevărat, n-ar rezulta de-aici că toţi intoleranţii sunt fundamentalişti şi integrişti. Chiar dacă în prezent ne confruntăm cu diverse forme de fundamentalism şi exemple de integrism sunt vizibile pretutindeni, problema intoleranţei e mai profundă şi mai primejdioasă.

în termeni istorici „fundamentalismul" este un principiu hermeneutic, legat de interpretarea unei *cărţi sacre.* Fundamentalismul occidental modern se naşte în mediile protestante din Statele Unite din secolul al XlX-lea şi se caracterizează prin hotărârea de a interpreta literal Scripturile, îndeosebi cu privire la acele noţiuni de cosmologie de a căror veridicitate ştiinţa epocii părea să se îndoiască. De-aici şi refuzul adesea intolerant al oricărei interpretări alegorice şi mai cu seamă al oricărei forme de educaţie care ar fi încercat să submineze credinţa în textul biblic, aşa cum se întâmpla cu darwinismul triumfător.

Această formă de literalism fundamentalist era veche, de vreme ce deja în rândul părinţilor bisericii au existat dezbateri între partizanii literei şi susţinătorii unei hermeneutici mai suple, precum cea a Sfântului Augustin. în lumea modernă însă fundamentalismul îngust nu putea să fie decât protestant, de vreme ce, pentru a putea fi fundamentalist trebuie să crezi că adevărul este rodul interpretării Bibliei. în schimb, în mediul catolic autoritatea Bisericii este cea care garantează interpretarea, şi de aceea echivalentul fundamentalismului protestant poate dobândi şi forma tradiţionalismului. Evit să mă pronunţ (lăsând asta pe seama experţilor) asupra naturii fundamentalismului musulman şi ebraic.

100

Este fundamentalismul neapărat intolerant? Este astfel în plan hermeneutic, dar nu obligatoriu în cel politic. Să ne închipuim o sectă fundamentalistă care declară că proprii aleşi au privilegiul adevăratei interpretări a Scripturilor, fără totuşi să se dedea la vreo formă de prozelitism, şi prin urmare să-i oblige pe ceilalţi să

împărtăşească acele convingeri sau să militeze pentru înfăptuirea unei societăţi politice care să se bazeze pe ele.
în schimb prin „integrism" se înţelege o poziţie religioasă şi politică prin intermediul căreia principiile religioase trebuie să devină totodată model de viaţă politică şi sursă a legilor statului. Dacă fundamentalismul şi tradiţionalismul sunt, în principiu, conservatoare, există şi integrisme care se vor progresiste şi revoluţionare. Există mişcări catolice integriste care nu sunt fundamentaliste, care se luptă pentru o societate total supusă principiilor religioase, fără totuşi să impună o interpretare literală a scripturilor şi, de ce nu, gata să accepte o teologie *ă la* Teilhard de Chardin.
Nuanţele pot fi şi mai subtile. Gândiţi-vă la fenomenul numit *political correctness* din America. A luat naştere pentru a promova toleranţa şi recunoaşterea oricărei diferenţe, religioasă, rasială şi sexuală, şi totuşi e în curs de a deveni o nouă formă de fundamentalism care şi-a făcut aproape un ritual din a se substitui limbajului cotidian, operând cu litera în dauna spiritului — astfel încât se poate ajunge să fie discriminat un orb, doar pentru că ai delicateţea de a-1 numi „nevăzător", şi mai cu seamă pot fi discriminaţi cei care nu respectă regulile de a fi *politically correct.*

Dar rasismul? Rasismul nazist era cu siguranţă totalitar, se pretindea ştiinţific, dar nu exista nimic fundamentalist în doctrina rasei. Un rasism neştiinţific ca cel promovat de Lega Nord italiană nu are aceleaşi rădăcini culturale ale rasismului pseudo-ştiinţific (de fapt nu are nici o rădăcină culturală) şi totuşi e rasism.
Şi intoleranţa? Se reduce cumva la aceste diferenţe şi înrudiri între fundamentalism, integrism şi rasism? Au existat forme de intoleranţă non-rasiste (precum persecutarea ereticilor sau intoleranţa dictatorilor faţă de cei care li se opuneau). Intoleranţa este ceva mult mai adânc, aflat la rădăcina tuturor fenomenelor pe care le-am comentat.
Fundamentalism, integrism, rasism pseudoşti-inţific, toate sunt poziţii teoretice care presupun o *doctrină.* Intoleranţa preexistă oricărei doctrine. In acest sens, intoleranţa are rădăcini biologice, se manifestă printre animale ca instinct de apărare a teritoriului, se bazează pe reacţii emotive adesea superficiale — nu-i suportăm pe cei care sunt altfel decât noi, fiindcă au pielea de o altă culoare, vorbesc o limbă pe care n-o înţelegem, mănâncă broaşte, câini, maimuţe, porci, usturoi, fiindcă se tatuează...
Intoleranta fată de cel diferit sau fată de necu-noscut este ceva natural la copil, ca şi instinctul de a avea tot ceea ce îşi doreşte. Copilul se va educa treptat în spiritul toleranţei, la fel cum va fi educat în respectul proprietăţii celuilalt şi, mai înainte de asta, să-şi controleze sfincterul. Din păcate, dacă toţi reuşesc să-şi ţină sub control corpul, toleranţa rămâne o problemă de educaţie

permanentă a adulţilor, deoarece în viaţa de zi cu zi suntem tot timpul

expuşi la trauma diferenţei. Cercetătorii abordează adesea doctrinele diferenţei, dar prea puţin pe cea privind intoleranţa sălbatică, căci aceasta scapă oricărei definiţii şi examinări critice.
Şi totuşi nu doctrinele diferenţei generează intoleranţa sălbatică: dimpotrivă, ele exploatează un fond preexistent de intoleranţă difuză. Să ne gândim la vânătoarea de vrăjitoare. Ea nu este un produs al vremurilor întunecate, ci al erei moderne. *Malleus Maleficarum* este scris cu puţin înainte de descoperirea Americii şi este contemporan cu umanismul florentin; *La Demonomanie des sorciers* de Jean Bodin este lucrarea unui om al Renaşterii care scrie după Copernic. Nu intenţionez să explic aici de ce lumea modernă oferă justificări teoretice pentru vânătoarea de vrăjitoare. Vreau doar să amintesc că această doctrină a reuşit să se impună fiindcă deja exista suspiciunea populară faţă de vrăjitoare. O găsim în antichitatea clasică (Horaţiu), în edictul lui Rotari, în *Summa Theologica* a Sfântului Toma d'Aquino. Vrăjitoarele erau la ordinea zilei şi se ţinea cont de ele, tot astfel cum codul penal ţine cont de existenţa hoţilor. Dar fără aceste credinţe populare, nu ar fi fost posibilă răspândirea unei doctrine a vrăjitoriei şi o practică metodică a persecuţiei.
Antisemitismul pseudoştiinţific se naşte în cursul secolului al XlX-lea, devenind antropologie totalitară şi practică industrială a genocidului doar în veacul nostru; dar el nu s-ar fi putut naşte, dacă n-ar fi existat de secole, încă de pe timpul părinţilor Bisericii, o polemică anti-iudaică, iar în rândul poporului, un antisemitism practic care a străbătut veacurile, oriunde se va fi aflat un ghetou. Teoriile

anti-iacobine despre complotul iudaic, apărute la începutul secolului al XlX-lea, n-au creat antisemitismul popular, ci au exploatat o ură faţă de cei diferiţi, de mult existentă.
Intoleranţa cea mai periculoasă este tocmai cea care se naşte în absenţa oricărei doctrine, prin acţiunea unor pulsiuni elementare. De aceea, nu poate fi criticată şi ţinută în frâu prin argumente raţionale. Fundamentele teoretice din *Mein Kampf* pot fi recuzate printr-o baterie de argumentări destul de simplă, dar ideile pe care le propunea au supravieţuit şi vor supravieţui oricărei obiecţii pentru că se sprijină pe o intoleranţă sălbatică, impermeabilă la orice critică. Consider mai periculoasă intoleranţa manifestată de Lega Nord italiană decât cea profesată de Front Naţional al lui Le Pen. Le Pen are încă în spate intelectuali care au trădat, în timp ce Bossi nu are nimic în afara unor pulsiuni sălbatice.
Uitaţi-vă ce se întâmplă acum în Italia, douăsprezece mii de

albanezi au intrat în ţara noastră în aproximativ o săptămână. Modelul public şi oficial a fost cel al primirii, cea mai mare parte a celor ce vor să oprească acest exod, care ar putea deveni covârşitor, foloseşte argumente economice şi demografice. Dar orice teorie se spulberă în faţa unei intoleranţe insidioase care câştigă teren pe zi ce trece. Intoleranţa sălbatică se bazează pe un scurt-circuit categorial pe care-1 oferă ulterior cu titlul de împrumut oricărei viitoare doctrine rasiste: dacă din rândul albanezilor intraţi în Italia în anii trecuţi s-au recrutat hoţi şi prostituate (ceea ce e adevărat), înseamnă că toţi albanezii sunt hoţi şi prostituate.
104
Este un scurt-circuit teribil, deoarece constituie o tentaţie constantă pentru fiecare din noi: e de-ajuns să ne fi fost furată valiza în aeroportul unei ţări oarecare, ca să ne-ntoarcem acasă cu ideea că oamenii acelei ţări trebuie discreditaţi.
în plus, intoleranţa cea mai cutremurătoare este a săracilor, care sunt primele victime ale diferenţei, între bogaţi nu există rasism. Bogaţii au produs, eventual, doctrinele rasismului, săracilor însă li se datorează practica acestuia, cu mult mai periculoasă.
Intelectualii nu se pot bate cu intoleranţa sălbatică, căci în faţa purei animalităţi lipsite de gândire, gândirea este dezarmată. E prea târziu însă ori de câte ori ei se bat cu intoleranţa doctrinală, deoarece, atunci când intoleranţa devine doctrină, este prea târziu să fie răpusă, iar cei care ar trebui s-o facă îi cad victimă primii.
Şi totuşi în asta rezidă provocarea. Să educi în spiritul toleranţei adulţii care se împuşcă din raţiuni etnice şi religioase e timp pierdut. Prea târziu. Prin urmare, intoleranţa sălbatică se combate din faşă, printr-o educaţie statornică care să înceapă din fragedă copilărie, înainte de a fi scrisă într-o carte, şi înainte ca ea să devină o crustă comportamentală, mult prea compactă şi dură.
3. Intolerabilul
Există întrebări sâcâitoare, ca atunci când cineva te întreabă ce s-a întâmplat chiar în clipa în care ţi-ai muşcat limba. „Tu ce crezi despre asta?", eşti întrebat în zilele astea în care toţi (cu excepţia
105
câtorva) cred acelaşi lucru despre afacerea Priebke. Şi sunt aproape dezamăgiţi când le răspunzi că, evident, eşti iritat şi descumpănit, deoarece în fond fiecare îl întreabă pe celălalt cu speranţa să audă un cuvânt, o explicaţie care să micşoreze iritarea şi descumpănirea.
Te-ncearcă aproape ruşinea să vorbeşti, să obţii atât de ieftin consensul general, aplauze neîntrerupte începând cu Rifondazione Comunista şi terminând cu Alleanza Nazionale. Ca şi cum tribunalul militar de la Roma i-ar fi pus, în sfârşit, de acord pe aproape toţi italienii. Suntem cu toţii de partea adevărului.
Şi dacă afacerea Priebke ar fi însemnat mai mult decât episodul în sine, una peste alta destul de mizer (un criminal sadea, un tribunal

fricos) şi, cu toate astea, nu ne-ar fi angajat mai profund, nu ne-ar fi sugerat că nici noi nu suntem inocenţi?
Continuăm să evaluăm ce s-a petrecut în termenii legilor în vigoare. Cu legile în vigoare era posibil ca Priebke să fie condamnat pe viaţă, dar în termeni de jurisprudenţă nu se poate spune măcar că tribunalul militar din Roma s-a purtat într-un fel de neconceput. Exista un criminal dovedit pentru o crimă oribilă, urma să se vadă dacă existau circumstanţe atenuante, aşa cum trebuie să facă orice tribunal. Ei bine, erau vremuri grele, Priebke nu era un erou, ci un biet poltron, chiar dacă şi-ar fi dat seama de enormitatea crimei, i-ar fi fost frică să plătească urmările unui refuz; a ucis cinci oameni în plus, dar când eşti însetat de sânge, nu-i aşa, te transformi într-o bestie; e vinovat, ce mai, dar în loc de închisoare pe viaţă să-i dăm foarte mulţi ani; justiţia sca-

pă basma curată, prescrierea îşi produce efectul, închidem un capitol dureros. Nu cumva am făcut la fel şi în cazul Raskolnicov, care a omorât o bătrână, şi asta fără motivaţii militare?
Noi am conferit judecătorilor mandatul de a se comporta după legile în vigoare, iar acum ne împotrivim printr-o exigenţă morală, o adevărată pasiune; ei însă răspund că sunt oamenii legii, nu *killers.*
Şi-o mare parte a obiecţiilor se-nvârt în jurul interpretării codurilor deja scrise. Priebke trebuia să se supună ordinelor fiindcă aşa zice legea militară a unei ţări în timp de război; nu existau legi nici măcar naziste care-i permiteau să se sustragă unui ordin nedrept, şi de fapt nu trebuia să fie judecat după legi militare deoarece trupele SS erau un corp voluntar de poliţie; dar convenţiile internaţionale justifică dreptul la represalii; da, se poate răspunde, însă numai în cazul unui război declarat, şi nu reiese că Germania ar fi declarat vreodată război regatului Italiei, aşa că nemţii, ocupanţi abuzivi ai unei ţări cu care oficial nu erau în război, nu puteau să se plângă dacă cineva deghizat în coşar făcea să le sară în aer vreun tren.
Se va rămâne mereu în acest cerc, până ce nu se va lua decizia că în faţa unor evenimente excepţionale omenirea nu-şi poate îngădui să aplice legi în vigoare, ci trebuie să-şi asume răspunderea să promulge altele noi.
Noi n-am tras încă toate învăţămintele din acel eveniment epocal care a fost procesul de la Niirn-berg. în termeni strict legali sau de uzanţe internaţionale, a fost vorba de o judecată arbitrară. Eram obişnuiţi cu faptul că războiul era un joc cu reguli,

că la sfârşit regele învins îşi îmbrăţişează vărul învingător, iar voi ce faceţi? îi prindeţi pe învinşi şi-i spânzuraţi? Da, domnule, răspunde cine a decis să existe Nurnberg: considerăm că în acest război s-au petrecut lucruri dincolo de tolerabil, şi de aceea schimbăm regulile.

Dar acest intolerabil este socotit ca atare doar confruntat cu valorile voastre de învingători, noi avem valori diferite, nu le respectaţi? Nu, de vreme ce noi am învins şi, fiindcă una din valorile voastre este glorificarea forţei, aplicăm forţa: vă spânzurăm. Dar v-aţi gândit la războaiele ce vor urma? Cine le va provoca, va şti că, dacă pierde, va fi spânzurat; să se gândească bine înainte să le înceapă. Dar şi voi aţi făcut lucruri îngrozitoare! Da, dar asta o spuneţi voi care aţi pierdut, noi am învins, aşa că noi o să vă spânzurăm pe voi. Dar răspunderea va fi a voastră! Ne-o asumăm în întregime.
Sunt împotriva pedepsei cu moartea şi chiar dacă l-aş fi capturat pe Hitler, l-aş fi trimis la Alcatraz: aşa că voi folosi de-acum încolo cuvântul „spânzu-rare" în sens simbolic, ca o pedeapsă dură şi solemnă. Lăsând la o parte spânzurarea, raţionamentul de la Nurnberg n-are cusur. In faţa unor comportamente intolerabile, trebuie să ai curajul să schimbi reguiile, inclusiv legile. Poate un tribunal în Olanda să judece comportamentul cuiva din Serbia sau Bosnia? Nu, după vechile reguli, da, după cele noi.
La sfârşitul anului 1982 a avut loc la Paris o reuniune pe tema intervenţiei, la care au luat parte jurişti, militari, voluntari, pacifişti, filozofi, politicieni. Cu ce drept şi după care criterii prudenţiale e posibil să intervii în treburile unei alte ţări, atunci când se consideră că are loc ceva intolerabil pentru co-

munitatea internaţională? Cu excepţia cazului clar al unei ţări unde se află la putere încă un guvern legitim care cere ajutor împotriva unei invazii, toate celelalte cazuri meritau un discernământ subtil. Cine îmi cere să intervin? O parte a cetăţenilor? Cât este ea de reprezentativă pentru respectiva ţară, în ce măsură o intervenţie nu se substituie, în ciuda celor mai nobile intenţii, unei ingerinţe, unei voinţe imperialiste? Intervenim atunci când ceea ce se întâmplă în acea ţară contravine principiilor noastre etice? Dar principiile noastre sunt oare şi ale lor? Intervenim fiindcă într-o ţară se practică de mii de ani canibalismul ritual, care pentru noi este o oroare, în vreme ce pentru ei e o practică religioasă? Nu este aşa că omul alb şi-a asumat propria povară de virtuţi şi a supus popoare de o veche civilizaţie, chiar dacă diferită de a noastră?
Singurul răspuns care mi s-a părut acceptabil este că o intervenţie seamănă cu o revoluţie: nu există o lege precedentă care ne spune că e bine să o facem, dimpotrivă ea se face în ciuda legilor şi a convenienţelor.
Diferenţa e că hotărârea pentru o intervenţie internaţională nu se datorează unui vârf de diamant sau unei mişcări populare necontrolate, ci unei convorbiri între guverne şi popoare diferite. Se decide că, oricât de mult trebuie respectate opiniile, uzanţele, practicile, credinţele celorlalţi, ceva se dovedeşte intolerabil. A

accepta intolerabilul pune sub semnul întrebării însăşi identitatea noastră. Este nevoie să se asume responsabilitatea de a decide ce anume este intolerabil şi apoi de a acţiona, gata de a plăti preţul greşelii.
109
Când se produce un fapt ieşit din comun, pragul intolerabilităţii nu mai este cel fixat de vechile legi.
Trebuie o nouă legiferare. Sigur că da, trebuie să ai siguranţa că consemnul asupra noului prag de intolerabilitate este cel mai mare cu putinţă, depăşind graniţele naţionale, fiind oarecum garantat de „comunitate" — concept subtil, dar care stă până şi la baza faptului de a crede că pământul se învârteşte. Apoi însă trebuie făcută alegerea.
Nazismul şi Holocaustul au atins un nou prag de intolerabilitate. De-a lungul veacurilor au existat numeroase forme de genocid şi, într-un fel sau altul, le-am tolerat. Eram slabi, eram barbari, nu se ştia ce s-a întâmplat la zece mile de satul nostru. Dar acest lucru a fost hotărât (şi realizat) în termeni „ştiinţifici", prin recurs explicit la consens, inclusiv filozofic, şi a fost răspândit ca model planetar. Nu a lovit doar în conştiinţa noastră morală: a pus la bătaie filozofia şi ştiinţa noastră, cultura, credinţele noastre despre bine şi rău. A intenţionat să le anuleze.
Era cu neputinţă să nu se răspundă la acest apel. Răspunsul era unul singur: nu doar imediat, ci şi peste cincizeci de ani, precum şi în veacurile viitoare, intolerabilul nu va mai fi tolerat.
Ţinând seama tocmai de acest intolerabil, tot mai dezgustător duhneşte sordida contabilitate a nega-ţioniştilor, care nu pregetă să calculeze numărul morţilor, dacă au fost şase milioane, ca şi cum dacă ar fi fost cinci, patru, două, unul, s-ar putea ajunge la o înţelegere. Şi dacă n-ar fi fost gazaţi, iar moar-
110
tea li s-ar fi tras din prea marea înghesuială şi neglijenţă? Sau din alergie la tatuaje?
Dar recunoaşterea intolerabilului înseamnă că la Niirnberg toţi trebuiau să fie condamnaţi la spânzurătoare, chiar dacă ar fi fost vorba de un singur mort, fie şi pentru simpla omisiune de ajutor. Noul fapt intolerabil nu este numai genocidul, ci şi teoretizarea lui. Iar asta îi implică şi îi face răspunzători şi pe peonii masacrului. în faţa intolerabilului nu mai e loc de disocieri asupra intenţiilor, bunei-cre-dinţe, greşelii; exista doar răspunderea obiectivă. Dar (spune), eu băgăm oamenii în camera de gazare fiindcă mi se dădea ordin, de fapt credeam că erau supuşi la dezinfecţie. N-are importanţă, regret, aici ne aflăm în faţa epifaniei intolerabilului, nu mai sunt în vigoare vechile legi cu circumstanţele lor atenuante: te vom condamna şi pe tine la ştreang.
Pentru a-şi asuma această regulă de conduită (valabilă şi pentru

viitorul fapt intolerabil, care ne obligă să decidem zi de zi unde se află intolerabilul) o societate trebuie să fie gata să ia multe decizii, inclusiv dure, şi să fie solidară în a-şi asuma orice responsabilitate. Ceea ce ne deranjează ca un element obscur în cazul Priebke este că ne dăm seama cât de departe suntem încă de această decizie. Tinerii ca şi bătrânii, şi nu numai italienii. Toţi s-au spălat pe mâini: există legi, cu nenorocitul ăsta n-au decât să se spele pe cap tribunalele.
Fireşte, azi vom putea spune că, după sentinţa de la Roma, această capacitate solidară de a defini intolerabilul s-a îndepărtat şi mai mult. Prea departe însă era şi mai înainte. Şi asta nu ne dă pace. Să

ne dezvăluim (dar fără să ne recunoaştem) răspunderea comună.
Şi-atunci să nu ne mai întrebăm pentru cine bat clopotele.

CUPRINS

Introducere..... 5
Gânduri despre război 9
Fascismul etern 25
Despre presă..... 49
Când intră în scenă celălalt..... 81
Migraţiile, toleranţa şi intolerabilul..... 93
0 ..
^

HUMANITAS

citim de 15 ani împreună

DE ACELAŞI AUTOR

UMBERTO ECO *PLICULEŢUL MINERVEI*

în deceniile opt şi nouă, Umberto Eco a publicat în revista *L'Espresso* o serie de cronici vizând o diversitate caleidoscopică de teme ale lumii contemporane. Actualul volum reprezintă, ca şi *Minunea Sfântului Baudolino,* o selecţie din articolele publicate atunci. Tonul sarcastic şi ironia muşcătoare fac ca tuşele groase în care scriitorul italian înfăţişează o realitate sau alta să scoată în evidenţă tocmai acele detalii stânjenitoare şi sâcâitoare pe care, dintr-o prea mare obişnuinţă, nici nu le mai băgăm în seamă. Ele au menirea să-i provoace cititorului acea luciditate amară pe care nu o poţi îndeobşte căpăta decât amuzându-te copios. Cât priveşte titlul cărţii, el reia titlul rubricii sub care au apărut cronicile şi care ne este explicat de Eco însuşi: „Titlul rubricii trimite la micuţele plicuri din carton cu chibrituri marca Minerva şi la obiceiul de a nota pe dosul «copertei» lor adrese, liste de cumpărături sau, cum mi se întâmplă mie, notiţe stenografice despre tot ce-mi trece prin minte în tren, la bar, la restaurant, când citesc un ziar, privesc o vitrină sau scotocesc prin rafturile unei librării."

HUMANITAS

citim de 1) ani împreuna

UMBERTO ECO *JURNAL SUMAR*

„Aceste scrieri, apărute în volum în 1963, se intitulau *Jurnal sumar* pentru că astfel suna titlul rubricii pe care din 1959 o începusem în revista *II Verri,* notând observaţii cu privire la moravuri şi parodii inspirate din actualitate. Tonul de jurnal s-a atenuat încetul cu încetul, iar aceste scrieri au devenit adevărate exerciţii de plăsmuire literară, care din proiectul iniţial mai păstrau doar referirea constantă la fapte sau polemici de actualitate", nota Umberto Eco în ediţia din 1975. După ce a decis să elimine acele scrieri iniţiale care se refereau la întâmplări al căror înţeles devenise mult prea vag şi prea strict legat de perioada respectivă, Eco a optat pentru o culegere de texte al căror titlu global „trebuie să fie înţeles acum ca o *denaturare* în serie şi serveşte pentru a desemna aproape exclusiv nişte *pas-tiches* şi parodii cărora le-am adăugat nişte fragmente scrise ulterior în acelaşi stil".

Jurnal sumar intră în categoria cărţilor despre care lui Eco îi place să spună — cu o reală, dar şi ghiduşă preocupare — că se adresează unui public foarte larg, că ar putea să ajungă în mâinile unor persoane care nu sunt capabile să recunoască la prima vedere modelele din care se inspiră parodiile. Şi scriitorul italian preciza: „La drept vorbind, sigur că nu e frumos să ironizezi

şi apoi să le explici tuturor că voiai să spui contrariul, dar cred că lectura parodiilor trebuie să servească şi pentru a face cunoscute mai bine modelele din care te inspiri. Aceasta şi pentru că nu întotdeauna parodiezi un model pe care îl consideri negativ; adesea, a parodia un text înseamnă şi a-i aduce un omagiu."

La preţul de vânzare se adaugă 2%, reprezentând valoarea timbrului
literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
Cont nr. RO92 RNCB 5010 0000 0171 0001,
B.C.R. Filiala sector 1, Bucureşti
Redactor HORIA BÂRNA
Tehnoredactor MANUELA MĂXINEANU
Corector IOANA CUCU
Apărut 2005 BUCUREŞTI - ROMÂNIA
Lucrare executată la S.P. „BUCUREŞTII NOI"

Umberto Eco analizează cu o privire lucidă şi plină de strălucire cinci teme de actualitate de o importanţă maximă: de ce a ajuns războiul un lucru inevitabil în zilele noastre, care sunt caracteristicile fascismului italian văzut ca un colaj de idei politice şi filozofice diferite — „un viespar de contradicţii", ce schimbări au intervenit în mass-media o dată cu apariţia televiziunii, premisele şi posibilitatea de a funcţiona azi o etică de tip laic — „religiozitatea laică" sau toleranţa şi intoleranţa faţă de emigraţie care va transforma Europa următorilor ani într-un continent multirasial. Autorul declară că unele probleme etice au devenit mai limpezi pentru el după ce a reflectat asupra unor chestiuni de natură semantică: „universalii semantici" conduc la identificarea unei noţiuni care se dovedeşte comună tuturor culturilor, adică cea care se referă la poziţionarea corpului nostru în spaţiu. De unde şi conceptele de poziţionare pe coordonatele spaţiale. Dar şi senzaţiile sunt universale, ca şi conceptul de „constrângere". Aceste „drepturi ale corpului" reprezintă pentru Eco un punct de plecare pentru etică. Dimensiunile sale încep însă să se definească abia atunci când „intră în scenă celălalt" şi se actualizează în raport cu celălalt.

De acelaşi autor:

Pliculeţul Minervei **Jurnal sumar**

03921 *4%*
, 1ZJ.J0C
ISBN 973-50-0882-3
5 948353 005660